

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В
СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Тернопіль – ЗУНУ, 2022

Кравчук М. Ю., Гречанюк Р. В., Шевчук О. Р., Ментух Н. Ф.,
Вербіцька М. В., Коруц У. З., Братасюк О. Б., Чудик Н. О., Кузь Т. В.,
Карий В. В., Ногас Н. І. Правове забезпечення публічного адміністрування в
сфері економіки: монографія. Тернопіль: Вектор, 2022. 170 с.

Рецензенти:

Олексій ДРОЗД – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, керівник Департаменту організаційного забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України.

Ігор СЛИВКА – доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри правознавства ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»» «Центр дистанційного навчання «Тернопільський інституту»».

Ірина ГЕЛЕЦЬКА – кандидат юридичних наук, заступник директора з навчальної, наукової роботи та міжнародного співробітництва Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ (ПРАВОВІ АСПЕКТИ).....	6
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	39
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РЕФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ.....	57
РОЗДІЛ 4. АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ.....	90
РОЗДІЛ 5. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	122
ВИСНОВКИ.....	145
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	150

ПЕРЕДМОВА

Україна на конституційному рівні проголошена соціальною державою, яка є відповідальною перед громадянином за створення умов для вільного та гідного розвитку особистості. Основними напрямками соціальної діяльності держави є забезпечення конституційних прав громадян у галузі освіти, охорони праці та здоров'я, пенсійного забезпечення, культури, спорту; захист прав жінок та дітей, молоді; організація ефективної зайнятості населення тощо.

Однією з причин вибору моделі соціальної держави стало усвідомлення того, що державно-організоване суспільство має забезпечувати певну наступність щодо своєї безпеки перед загрозою таких серйозних ризиків, як старіння, хвороби або втрата роботи. Соціальна держава визначає як форму організації суспільства, у якому принципи соціальної справедливості як законодавчо закріплені, так і послідовно здійснюються у всіх сферах життя. Реалізуючи принципи «соціальної справедливості», держава розробляє систему заходів, спрямованих на згладжування в суспільстві соціальних протиріч, забезпечення суспільного прогресу, надання кожному можливості розпоряджатися своїми здібностями до праці, мати належні житлові умови та харчування, засоби пересування, медичну допомогу, освіту, професію тощо.

Через саму природу соціальної держави їй притаманні певні соціальні цілі. Зокрема, така держава має забезпечувати кожному громадянину гідні умови життя, рівні стартові можливості для самореалізації особистості та соціальну захищеність.

З переходом України до функціонування її економіки в умовах ринкових відносин та розвитку світових глобалізаційних процесів постала необхідність впровадження ефективного та раціонального державного управління відповідною сферою суспільних відносин.

Ефективне державне управління економікою є одним із ключових чинників сталого економічного розвитку держави, покращення її макроекономічних показників та виконання соціально-економічних функцій держави. Його основою є своєчасне та правильне врахування усіх економічних законів, запитів

суспільства на певному історичному етапі розвитку та інтегрованості національної економічної системи в глобальну світову економіку. Метою відповідного цілеспрямованого впливу держави на всі елементи економічної системи є її вдосконалення та забезпечення стабільного функціонування.

У Конституції закладено конституційно-правові засади розвитку України як соціальної держави. Значення цьому має ст. 3 Конституції, згідно з якою людина, її права, свободи та гарантії їх реалізації є найвищою цінністю та метою суспільства та держави; держава відповідальна перед громадянином за створення умов вільного та гідного розвитку особистості.

Досягнення цілей соціальної держави можливе лише на міцному економічному фундаменті. У сучасний період розвиток економіки відбувається за умов ринкових відносин. Одною з головних засад ринкових відносин є свобода економічної (господарської, підприємницької) діяльності та свобода договору.

24 лютого 2022 року, після повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка фактично розпочалася 20 лютого 2014 року, правові гарантії захисту прав людини опинилися під загрозою. Вторгнення російських військ на територію України стало причиною запровадження Президентом України воєнного стану. Нова реальність поставила під загрозу основні права людини, зокрема право на життя. Правил, які десятиліттями формувалися в цивілізованому світі, вже не існує. Перед новими викликами міжнародний правопорядок безсилий. Сьогодні ми спостерігаємо формування нових тенденцій у міжнародній соціальній політиці та нового механізму виходу з кризи.

Тотальна дерегуляція господарських відносин, запровадження податкових пільг, максимальне сприяння ефективності господарських правовідносин, у т. ч. шляхом застосування здобутків цифровізації економіки в Україні, – це ті заходи, які вже демонструють свою ефективність. Однак, це лише початок боротьби на економічному фронті на шляху до нашої неминучої Перемоги!

Все буде Україна!

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ (ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Гречанюк Р. В., д.ю.н., доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права ЗУНУ

Братасюк О. Б., к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права ЗУНУ

Державне управління економікою та забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави.¹ Як зазначає Колпаков В. К., саме держава встановлює правові основи для прийняття управлінських рішень, захищає інтереси національної економіки, формує її інфраструктуру, контролює процеси грошового обігу, встановлює і розвиває економічно-вигідні для суспільства і держави правовідносини.²

Важливість та необхідність державного управління економікою гарантується закріпленням правових основ такої функції держави на конституційному рівні. Згідно зі статтею 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання та соціальну спрямованість економіки, а усі суб'єкти права власності є рівними перед законом.³

Для ефективного визначення шляхів участі держави в процесі функціонування економіки, необхідним є ґрунтовне визначення та характеристика поняття «державне управління економікою».

¹ Конституція України.

² Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 332.

³ Конституція України.

Термін «економіка» утворився від грецьких слів *oikas* (будинок, господарство) і *nomos* (правило, закон). Сукупність цих слів у буквальному розумінні означає «правила ведення домашнього господарства».⁴

Відповідно до економічного словника поняття «економіка» (англ. *economics*) визначається як сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, тобто економічний базис певного суспільного ладу.⁵

Таким чином, у сьогоденні економіка – це системний господарський комплекс, що складається із взаємопов'язаних і взаємозалежних ланок: по-перше, суспільного виробництва, по-друге, розподілу матеріальних цінностей і, по-третє, обміну виробленого продукту в масштабах усієї держави.⁶

Розвиток економіки відбувається відповідно до основних економічних законів, таких як закон попиту і пропозиції, вартості, грошового обігу. Однак без належного державного впливу на економічні процеси, неможливо досягти економічного зростання. Відповідний вплив на суспільні відносини, в тому числі і на економіку, здійснюється у формі державного управління. Адже оптимальне поєднання засад, що притаманні товарному виробництву з ефективним державним управлінням, є основою високорозвиненої економіки. Достатній державний вплив на економічні процеси в поєднанні з ринковими механізмами утворюють єдину систему макроекономічного управління.

Відповідно до енциклопедичного словника державне управління визначається як діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами.⁷

⁴ Крегул Ю. І. Правові основи державного управління економікою України: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2003. С. 4.

⁵ Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. С. 79.

⁶ Крегул Ю. І. Правові основи державного управління економікою України: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2003. С. 4.

⁷ Енциклопедичний словник з державного управління [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та інш.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошицького, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с. Ст. 150.

Проте науковці та спеціалісти в галузі державного управління та регулювання, характеризуючи відносини держави з суспільством у сфері економіки, використовують у своїх працях однаково терміни: «державне управління економікою» та «державне регулювання економіки».

Наприклад Крикун В. Б. складний процес впливу органів державної влади на економічну систему з метою стимулювання позитивних рис ринкової економіки, а також протидії її негативним проявам за допомогою використання широкого переліку форм та засобів впливу на суспільні відносини в соціально-економічній сфері визначає як державне регулювання економіки.⁸

Такої ж позиції притримується і Адамовська В.С., визначаючи державне регулювання економіки як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на розвиток суспільного способу виробництва (в т.ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються.⁹

Однак більшість науковців в галузі державного управління, характеризуючи вплив держави на економіку використовують поняття «державне управління економікою».

Професор Рябченко О. П., одна із перших в українській юридичній науці, дослідила правові основи державного управління економікою, визначивши його як особливу частину управління розвитком суспільства, здійснювану уповноваженими органами державної влади та місцевого самоврядування, функціонування яких спрямоване на реалізацію конституційно закріплених положень щодо соціальної спрямованості економіки.¹⁰

Схожих наукових поглядів дотримується Крегул Ю. І. визначаючи державне управління економікою як складний процес цілеспрямованого впливу держави

⁸ Крикун В. Б. Поняття та характеристика антикризового державного управління економікою. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 2. С. 268.

⁹ Адамовська В. С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напряму економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_4_11. С. 3.

¹⁰ Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. С. 23.

на всі компоненти економічної системи з метою її вдосконалення.¹¹ Однак в своїх наукових дослідженнях він ототожнює поняття «державне управління» та «державне регулювання», зазначаючи, що найважливішою функцією держави в умовах ринкового господарювання є державне регулювання економіки.

Для розуміння та розмежування понятійного апарату при характеристиці відносин держави з суспільством у сфері економіки, необхідно дослідити етимологію слів «регулювання» і «управління».

Енциклопедичний словник визначає поняття «управління», як функцію організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів.¹²

Відповідно до тлумачного словника української мови термін «регулювання» (від лат. *regula* – планка, правило) означає впорядкування, керування чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі.¹³

В свою чергу енциклопедичний словник з державного управління визначає регулювання як спосіб управління зі зворотним зв'язком, що ґрунтується на виявленні відхилення об'єкта від програмної траєкторії і виробленні та здійсненні впливу для повернення об'єкта на цю траєкторію. А державне регулювання як сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів впливу, що застосовуються органами державного управління для впорядкування системи суспільно-економічних відносин з метою стабілізації і пристосування існуючої суспільно-політичної системи до умов, що змінюються.¹⁴

Таким чином, можна зробити висновок, що державне управління і державне регулювання відрізняються методами впливу на об'єкт. Державне управління здійснює, насамперед, організаційно-розпорядчий вплив на об'єкти управління. Державне регулювання, в свою чергу, забезпечує діяльність об'єктів управління

¹¹ Крегул Ю. І. Правові основи державного управління економікою України: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. С. 8.

¹² Енциклопедичний словник з державного управління [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та інш.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошицького, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. С. 722 .

¹³ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty>.

¹⁴ Енциклопедичний словник з державного управління [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та інш.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошицького, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. С. 148.

в бажаному для держави напрямку. Також для державного регулювання притаманним є використання непрямих методів впливу (економічних, стимулюючих тощо).

В сучасних демократичних державах з ринковою економікою основним аспектом впливу держави на економічні відносини є взаємодія держави і громадянського суспільства. Саме тому державне управління економікою можна визначити як цілеспрямований, організуючий вплив держави на економічну систему з метою створення умов для її належного функціонування, розвитку економіки та ефективної реалізації своєї економічної функції.

Однак для того, щоб бути ефективним, управління повинно мати певну мету, здійснюватися функціональною системою органів із застосуванням державно-управлінських методів. В свою чергу, одним із методів державного управління доцільно виділяти державне регулювання економіки, що полягає в цілеспрямованому впливі держави та її інститутів притаманними їм важелями впливу на перебіг господарських процесів, з метою координації економічних відносин.

На думку Рябченко О. П., державне управління економікою має владний, організаційний, виконавчий характер, оскільки виконує усі види державної діяльності: законодавчу, виконавчу, судову. Ці види державної діяльності відображають засади державної влади, визначені ст. 6 Конституції України.¹⁵

Проаналізувавши наукові дослідження та категоріальний апарат, можна визначити основні ознаки та властивості державного управління економікою:

- здійснюється у формі активного цілеспрямованого впливу;
- має державно-владний, організаційний і виконавчо-розпорядчий характер;
- здійснюється відповідно до закону;
- є однією з найважливіших функцій держави;

¹⁵ Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. С. 23.

- забезпечує реалізацію конституційно закріплених положень, щодо соціальної спрямованості економіки;
- здійснюється системою органів державної влади;
- об'єктом управління є усі компоненти економічної системи;
- здійснюється на основі управлінських рішень із застосуванням адміністративно-правових та економічних методів впливу;
- має на меті підвищення ефективності економіки та забезпечення її належного функціонування.

Реалізація належного державного управління економікою забезпечується системою методів та інструментів державного впливу на економіку, що формують собою певний механізм такого управління. Під механізмом державного управління розуміють сукупність процесів та закономірностей впливу суб'єкта державного управління на діяльність і цілі суспільства за допомогою певних управлінських рішень і дій. Деякі науковці визначають механізм державного управління як систему, призначену для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей, котра має певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням.¹⁶ Досить обгрунтованою видається позиція Радченка О. В. про те, що механізмів державного управління може бути стільки, скільки є функцій у держави, водночас кожна функція державного управління потребує існування відповідного механізму її реалізації.¹⁷

Механізм державного управління є елементом системи державного управління, який забезпечує організацію здійснення управлінського впливу. Тому обгрунтованою визначається необхідність формування саме ефективного механізму управління економікою, як однієї із функцій держави.

¹⁶ Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління. *Демократичне врядування*. 2008. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.

¹⁷ Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Держава та регіони: наук.-вироб. журн. Серія: Державне управління*. 2009. № 3. С. 66.

Таким чином, механізм державного управління економікою можна визначити як сукупність економічних та адміністративно-правових форм, методів і способів, за допомогою яких суб'єкт державного управління здійснює вплив на економічні процеси, з метою забезпечення належного функціонування економіки та створення умов для економічного зростання. Його необхідно розглядати як комплексну систему, що характеризується наявністю певних структурних елементів. З цього можна зробити висновок, що обов'язковими складовими механізму державного управління економікою є:

- суб'єкт державного управління – органи державної влади;
- об'єкт – економічна система держави;
- мета та завдання державного управління;
- методи та форми державно-управлінського впливу на економіку.

Ефективність механізму державного управління економікою визначається на основі аналізу рівня досягнення прогнозованих цілей економічного розвитку при функціонуванні існуючої системи державного управління та з використанням наявних методів регулювання.

З цього можна зробити висновок, що однією із основних характеристик державного управління економікою є його цілеспрямований характер. Адже саме досягнення визначеної мети являється передбачуваним результатом управлінського впливу на економічну систему держави та визначає суть державного управління.

Усі механізми державного управління економікою прийнято поділяти на дві групи:

- економічні механізми – базуються на використанні ринкових інструментів впливу;
- адміністративні механізми – передбачають застосування імперативних інструментів впливу на економічні процеси, які засновані на авторитеті держави.

В свою чергу такі науковці як Бакуменко В. Д. та Чала Н. Д. пропонують розглядати механізм державного управління економікою як комплексну

систему, що складається з окремих елементів. До таких складових вони відносять наступні: організаційний; нормативно-правовий; економічний; інформаційний; мотиваційний; політичний; інституційний та ідеологічний.¹⁸ Такий підхід є виваженим та дозволяє повною мірою проаналізувати та спрогнозувати вплив владних управлінських рішень на економічну діяльність суспільства при застосуванні різних методів та інструментів ринкового регулювання економіки.

Нормативно-правові механізми державного управління економікою закріплюють правові основи та обов'язкові правила впливу держави на економічні процеси. Організаційні, в свою чергу, визначають власне порядок та спосіб здійснення такого впливу. Вони регламентують методи та інструменти управління на всіх етапах прийняття та виконання управлінських рішень.

Що стосується економічних механізмів державного управління економікою, то дуже часто їх сутність зводиться лише до фінансового забезпечення економічних процесів. Однак ефективне застосування економічних механізмів повинне, в першу чергу, гарантувати створення умов для економічного розвитку та формування здорової конкуренції. Саме ці три групи механізмів державного управління забезпечують стаке функціонування економічної системи.

Інформаційний, мотиваційний та політичний механізми державного управління покликані забезпечувати, перш за все, конкурентоспроможність національної продукції на світових ринках, формування привабливого інвестиційного клімату та іміджу держави, як надійного економічного партнера в глобалізаційних економічних процесах.

Інституційні механізми державного управління економікою визначають систему державних інституцій, що здійснюють відповідний вплив на економіку за допомогою управлінських рішень.

¹⁸ Чала Н. Д. Державне управління економічним розвитком України в глобальному просторі (монографія). К: Вид-во: ТОВ «Аграр Медіа Груп». 2012. С. 53.

Сутність механізму державного управління економікою проявляється через реалізацію уповноваженими органами державної влади своїх владних повноважень та прийняття управлінських рішень. І саме наявність відповідної системи цих повноважень визначають форми та методи управління.

Методи державного управління економікою можна визначити як систему способів та засобів здійснення органами державної влади управлінського впливу на економіку з метою забезпечення її належного функціонування на певному етапі розвитку держави.

Деякі науковці визначають метод державного управління як спосіб реалізації функції державного управління. Відповідно до такого підходу, методи впливу на економіку поділяють на загальні, які застосовуються в усіх сферах державного управління економікою (метод планування, метод контролю, регулювання тощо), та спеціальні – застосовуються в окремих сферах державного управління економікою.

Однак найбільш поширеним підходом є класифікація методів державного управління економікою залежно від характеру впливу суб'єкта управління на об'єкт. Їх поділяють на адміністративні методи (прямого або безпосереднього впливу) та економічні методи (непрямого або опосередкованого впливу).

Адміністративні методи управління передбачають здійснення прямого впливу на об'єкт і мають обов'язкову силу для виконання, а також їм притаманний імперативний характер. Вони забезпечують правове регулювання економіки, що реалізується у двох формах: правотворчій та правозастосовній¹⁹.

Адміністративні методи передбачають встановлення обов'язковості тих, чи інших дій, заборони деяких дій, застосування економічних санкцій, видачу дозволів тощо. Крім цього, серед інструментів адміністративного регулювання виділяють видання наказів, розпоряджень, здійснення ліцензування, квотування, встановлення економічних, стандартів або нормативів, контроль за дотриманням законів і правил, застосування санкцій за порушення.²⁰

¹⁹ Кузь Т. В. Зарубіжний досвід організації діяльності органів юстиції регіонального рівня та можливість його використання в Україні «П'ятдесят перші економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Львів, 2020. С. 62.

Економічні методи державного управління це способи непрямого або опосередкованого впливу на об'єкт. Вони використовуються з метою створення певних економічних умов, що спонукають суб'єктів економічних відносин діяти в напрямку і межах, необхідних для соціально-економічного розвитку держави. Економічні методи управління мають диспозитивний характер та дають право об'єкту на вільний вибір варіанту поведінки.

Більшість науковців до системи економічних методів державного управління економікою відносять методи фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, цінового та валютного регулювання. При цьому у країнах з розвиненою ринковою економікою найчастіше застосовується метод грошово-кредитного регулювання, основними засобами якого є: розміри банківських резервів; облікові ставки; операції на відкритому ринку; регулювання ліквідності комерційних банків²¹.

Також методи державного управління економікою можна класифікувати залежно від системи організації такого впливу на: одноосібні, колегіальні та змішані.

Однак методи державного управління економікою необхідно розглядати як комплексну систему, елементи якої перебувають в постійному та безперервному зв'язку. Адже будь-які економічні методи реалізуються в результаті прийняття певного управлінського рішення, в свою чергу, ринкові механізми визначають, які способи адміністративного-правового впливу необхідно застосувати на певному етапі розвитку економіки²².

Форма державного управління економікою є зовнішнім вираженням змісту управлінської діяльності. Вона передбачає вчинення органами державної влади в сфері управління економікою певних дій в межах своєї управлінської

²⁰ Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: підруч. для вищ. навч. закладів. К.: Знання, 2006. С. 35.

²¹ Кузь Т. В. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в процесі організації та надання адміністративних послуг в Україні. NATIONAL SECURITY IN MODERN WORLD. LEGAL, TECHNOLOGICAL AND SOCIAL COMMUNICATION ASPECTS editors Jacek Mrozek, Serhiy Banakh, Svitlana Mazepa. Еfk 2021. Р. 88.

²² Гречанюк Р. В. Застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані із корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 2. С. 96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irpurpr_2019_2_13.

компетенції з метою досягнення цілей управління. Форма державного управління може виражатися юридичним та неюридичним змістом. Тому більшість науковців дотримуються думки, щодо виділення двох основних форм державного управління економікою: правової і неправової. До неправової форми державного управління відносять діяльність, пов'язану з вирішенням певних організаційних і тактичних завдань. Однак такі дії суб'єктів управління реалізуються на основі певного управлінського рішення, регулюються нормами права та можуть мати юридичні наслідки. Саме тому доцільніше виділяти наступні форми державного управління економікою:

- правова – правове регулювання відносин у сфері економіки, що передбачає прийняття нормативно-правових актів різного рівня, та забезпечує дотримання норм законодавства;

- процедурна - підготовка, прийняття, виконання та контроль за виконанням управлінських рішень в сфері державного управління економікою. Також ця форма передбачає певний вид реагування органів державної влади у випадку неналежного виконання управлінського рішення;

- структурна – передбачає створення та забезпечення функціонування системи суб'єктів державного управління економікою. Адже організаційна структура органів державної влади повинна відповідати змісту державного управління, діяти на основі принципів з метою належного виконання своїх функцій. Структурна форма забезпечує внутрішній зв'язок елементів державного управління економікою та виражається у вигляді управлінських відносин між його суб'єктами²³;

- організаційна – вчинення організаційних та матеріально-технічних дій, які зазвичай мають додатковий обслуговуючий характер²⁴.

Деякі науковці, такі як Чечель О. М. й Рябченко О. П., до обов'язкових елементів державного управління економікою відносять принципи як

²³ Гречанюк Р. В. Поняття, ознаки та система спеціальних антикорупційних органів України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2. С. 21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_2_5.

²⁴ Гречанюк Р. В. Організаційно-правові заходи протидії корупції: досвід зарубіжних країн та українські перспективи. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 8. С. 70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2020_8_16.

об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між керівним суб'єктом державного управління економікою та структурними елементами економіки, причому взаємовідносини мають характер відповідний до діючої форми державного устрою.²⁵

Професор Берлач А. І. також дотримується позиції, що державне управління економікою базується на відповідних принципах, якими є основоположні правила і вимоги, що відображають її найістотніші особливості і цілеспрямованість.²⁶ Професор Авер'янов В. Б. визначає принципи як засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративно-правового регулювання, відображають закономірності його розвитку, визначають напрям і механізми його здійснення.²⁷

Більшість науковців погоджується з тим, що принципи державного управління економікою доцільно поділяти на:

– загальні, які застосовуються для управління економікою в цілому, такі як: законності, розподілу влади, об'єктивності, ефективності, системності державного впливу, оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів впливу, публічності, соціальної спрямованості, справедливості, конкуренції, делегування повноважень, керованості тощо;

– спеціальні, які визначають характерні особливості державного управління в окремих сферах економічної діяльності або певної адміністративно-територіальної одиниці. До таких принципів відносять наступні: антимонопольного регулювання, опосередкованого регулювання, захисту від недобросовісної конкуренції, рентабельності, бюджетної політики та податкового регулювання, зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Деякі науковці окрім загальносистемних та спеціальних принципів державного управління економікою, виділяють також низку структурних принципів: структурно-цільові, структурно-функціональні, структурно-

²⁵ Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. С. 30.

²⁶ Берлач А. І. Адміністративне право України: навч. посіб. для дист. навч. К.: Університет «Україна», 2005. С. 171.

²⁷ Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у двох томах. Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. С. 80.

організаційні, структурно-процесуальні.²⁸ Така наукова позиція видається обґрунтованою, оскільки дозволяє охарактеризувати закономірності побудови організаційної структури державного управління економікою, взаємозв'язки між елементами цієї структури та ефективну управлінську діяльність органів державного управління економікою. До структурних принципів державного управління економікою варто відносити: принцип узгодженості цілей державного управління, усіх структурних елементів економіки та підсистем самої системи державного управління; принцип диференціації та нормативного закріплення управлінських функцій в компетенції державних органів; принцип сумісності та достатньої різноманітності управлінських функцій – надання певному органу управлінських функцій, необхідних для здійснення ефективного державно-розпорядчого впливу; територіально-галузевий принцип, що зумовлює застосування спеціальних управлінських рішень в залежності від галузі економіки та території обслуговування; принцип різноманітності організаційних зав'язків; поєднання колегіальності та єдиноначальності; принцип відповідності елементів управлінської діяльності органів державної влади їхнім функціям тощо²⁹.

Більшість науковців в сфері державного управління дотримуються думки, що зміст державного управління розкривається через систему та характер функцій, що реалізуються відповідними органами в процесі такої діяльності. Якщо досліджувати етимологію слова «функція» – її розглядають як коло діяльності, призначення, роль чого-небудь.³⁰ На думку Цвіка М. В, функції держави – це основні напрямки її діяльності, які виражають її сутність і соціальне призначення в галузі управління справами суспільства.³¹ Стосовно управління функцію прийнято розглядати як зовнішній прояв (дії, напрямки)

²⁸Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. С. 37.

²⁹ Кузь Т. В., Шевчук О. Р. Правове забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 1. С. 65.

³⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: Перун, 2009. С. 1552.

³¹ Цвік М. В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних ВНЗ; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С. 89.

діяльності суб'єкта управління відносно об'єкта. Він є цілеспрямований і здійснює регулюючий та організуючий вплив на суспільні відносини.

Функції державного управління реалізуються суб'єктом управління (в особі відповідних органів державної влади та їх посадових осіб). При цьому система та характер цих функцій визначається завданнями та напрямками державного управління. Отже, функції державного управління економікою можна визначити як основні напрямки управлінської діяльності суб'єкту державного управління (в особі органів державної влади) стосовно об'єкта (економіки), що виражають її зміст та реалізуються для досягнення мети такої діяльності. При цьому важливо не ототожнювати функції державного управління з функціями окремого суб'єкта управління. Оскільки останні знаходять свій вираз через компетенцію та повноваження відповідного органу.

Існує декілька підходів щодо класифікації функцій державного управління економікою. Найчастіше їх прийнято поділяти на загальні, спеціальні та допоміжні. Загальні функції є основними та завжди притаманні державному управлінню у будь-якій сфері суспільних відносин. До них відносять такі функції: планування, координації, контролю, прогнозування, організації, регулювання, нормативну, цільову. Спеціальні функції характеризують особливості конкретного об'єкта управління (економічні відносини, окреме підприємство, організація тощо). Допоміжні функції призначені для обслуговування процесу управління, наприклад: функція фінансування, кадрового забезпечення, організаційного розвитку, діагностування, стимулювання тощо.³²

Деякі науковці розподіляють функції залежно від спрямованості управлінського впливу на зовнішні (відображають напрям впливу на економіку, як об'єкт державного управління) і внутрішні (відображають характер державного управління економікою та зумовлені процесом його організації).

³² Корнута Л. М. Перспективи розвитку функцій державного управління економікою України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 332.

За критерієм об'єктивності функції державного управління економікою поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні функції державного управління економікою забезпечують виконання загальнодержавних завдань та досягнення мети управління. Суб'єктивні функції визначають напрямки управлінської діяльності окремих суб'єктів державного управління. До об'єктивних функцій державного управління економікою відносять: функцію забезпечення соціально-економічної політики, здійснення регіональної політики, політики реструктуризації, бюджетування, оподаткування, кредитування тощо. Також науковці дуже часто ототожнюють зміст об'єктивних та зовнішніх функцій державного управління економікою. Адже вони визначають основні напрямки управлінського впливу на економіку з метою виконання основних завдань і цілей держави у сфері економіки. Отже, можна зробити висновок, що державне управління економікою забезпечує також формування та реалізацію державної економічної політики, основними напрямками якої є: структурно-галузева політика, інвестиційна політика, амортизаційна політика, політика інституційних перетворень, цінова політика, антимонопольно-конкурентна політика, бюджетна політика, податкова політика, грошово-кредитна політика, валютна політика і зовнішньоекономічна політика.³³

Також державне управління економікою повинне забезпечувати економічну безпеку держави, трансформацію і розвиток її економічних, в тому числі і зовнішньоекономічних, відносин; створювати умови для розвитку усіх форм власності; сприяти формуванню конкурентного середовища і покращенню інвестиційної привабливості економічної системи держави.

Держава як суб'єкт державного управління та економіка як об'єкт, щодо якого здійснюється вплив, повинні взаємодіяти як єдина комплексна система, з метою їх раціонального та ефективного функціонування, утворення чинників розвитку і вирішення існуючих проблем³⁴.

³³ Господарський кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року.

Економічна система – це сукупність взаємопов’язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, а їх взаємодія, спрямована на виробництво, розподіл, обмін та споживання економічного продукту. Прийнято виділяти такі елементи економічної системи як: продуктивні сили, економічні відносини та механізм господарювання.

Економічна система держави як об’єкт управління характеризується наявністю певних властивостей. Однією із таких є цілісність економічної системи, яка проявляється її внутрішньою єдністю та когерентністю основних компонентів. Водночас економічна система має складну багаторівневу та ієрархічну структуру. Прийнято виділяти два типи зав’язків між елементами економічної системи: координаційні (горизонтальні) та субординаційні (вертикальні). Також існують різні підходи до виділення рівнів економічної системи. Їх можна поділяти відносно до структурних одиниць на макроекономічний, метаекономічний, мікроекономічний рівні. Відповідно до іншого наукового підходу, розуміння структури економічної системи як структури економічних відносин, виділяють продуктивні сили (перший рівень), виробничі відносини (другий рівень), соціальні відносини (третій рівень). Розвиток економічної системи залежить від внутрішніх (економічних, ринкових) та зовнішніх чинників, одним із яких є державне управління.

Також економічна система є цілеспрямованою і динамічною за своєю суттю та перебуває в постійному розвитку. Саме тому держава визначає правові рамки функціонування економіки. Особливість економічної системи держави як об’єкту державного управління характеризується тим, що напрямки та межі такого впливу встановлюються виключно законами України, а саме: засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв’язку; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми

³⁴ Вербіцька М. В. Деякі аспекти судового захисту прав суб’єктів господарювання під час воєнного стану в Україні: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 29-30 квітня 2022 р. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 46-49.

антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи; порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.³⁵

Система органів публічного управління у сфері економіки

Державне управління у сфері економіки є системою типових заходів законодавчого, виконавчого та судового характеру, за допомогою яких держава в особі її відповідних органів впливає на розвиток економіки країни та забезпечує реалізацію соціально-економічного розвитку суспільства.

В будь-якій демократичній державі функції виконавчої влади здійснюються суб'єктами не лише державної влади, адже ці функції: а) можуть бути делеговані державою органам місцевого самоврядування, а також, зрештою, і деяким іншим недержавним інституціям (наприклад, громадським організаціям); б) до того ж, функції виконавчої влади за своїм змістом об'єктивно властиві місцевому самоврядуванню як формі реалізації в цілому публічної влади, складовими частинами якої визнаються як державна влада, так і місцеве самоврядування. До речі, ці функції, своєю чергою, можуть бути делеговані органами місцевого самоврядування державним органам виконавчої влади³⁶.

Отже, частина функцій державного управління реалізується за межами виконавчої влади, але водночас частина функцій виконавчої влади може реалізовуватись за межами державного управління. В цьому, як вважає В. Авер'янов, полягає особлива діалектика співвідношення понять «виконавча влада» і «державне управління»³⁷.

³⁵ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. ВВР. 1996. № 30.

³⁶ Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. С. 184.

Виходячи з певних особливостей співвідношення згаданих вище понять в організаційно-правовому дослідженні виконавчої влади, її суб'єкт в узагальненому вигляді може інтерпретуватись як «апарат державного управління». Він представлений складною системою органів виконавчої влади (їх інша поширена назва – органи державного управління), що перебувають у різноманітних зв'язках та відносинах і виконують основні завдання і функції держави шляхом повсякденної й оперативної управлінської (розпорядчої і виконавчої або адміністративної) діяльності³⁸.

Первинним системоутворюючим елементом державно-управлінського впливу на суспільство є державний орган. Завдання та цілі, компетенція, відповідальність, порядок формування та процедури діяльності державних органів в юридичній науці та науці державного управління отримали назву «правовий статус» вказаних органів³⁹. Як результат широкого наукового узагальнення поняття «правовий статус» визначено як юридичну категорію, що за допомогою застосування наукових підходів дослідження відображає сутність і зміст правового становища того чи іншого державного органу. Виходячи з правової природи конституції як Основного Закону держави, значна кількість її норм стосується визначення компетенції державних органів. Разом із тим, зважаючи на значущість для суспільства виконуваних ними функцій, таке визначення стосується не всіх державних органів, а лише тих, які уособлюють вищу державну владу, тобто є вищими державними органами. Енциклопедичні видання тлумачать правовий статус (лат. status – стан, положення) як встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їхніх прав і обов'язків, а у концентрованому вигляді правовий статус державних органів відображається у законах, положеннях, статутах та інших нормативно-правових актах про відповідні органи, установи⁴⁰.

³⁷ Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. С. 185.

³⁸ Вербіцька М. Заборона свавілля суб'єктів владних повноважень крізь призму практики ЄСПЛ. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 16-17 квітня 2021 р. Тернопіль: Університетська думка, 2021. С. 58.

³⁹ Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. С. 134.

⁴⁰ Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. С. 186.

В науковій літературі можна знайти різні визначення як органу держави, так і органу державної влади. Вважаємо доцільним наголосити, що поняття «орган державної влади», «державний орган» та «орган держави»⁴¹ в українському законодавстві й сучасній юридичній літературі здебільшого вживаються як синоніми. При цьому як визначальну характеристику органу державної влади більшість вчених називає державно-владні повноваження. Наприклад, В. Кравченко наголошує на тому, що визначальною ознакою органу державної влади є наявність у нього державно-владних повноважень, що відокремлює його від інших державних установ, які також утворюються державою для здійснення завдань і функцій держави, але на відміну від органів державної влади не наділяються владними повноваженнями, наприклад, державні заклади освіти⁴². Ткач І. слушно стверджує, що наявність державно-владних повноважень є найбільш важливою характеристикою органів державної влади, а також ознакою, що дозволяє відмежувати органи державної влади від інших суб'єктів⁴³. Рубцов В. органом держави визначає первинну державну інстанцію, яку засновує держава, створює її в установленому порядку і діє за її повноваженнями⁴⁴.

Отже, орган держави – це, перш за все, суб'єкт, утворений в установленому державною порядку, наділений певною владною компетенцією, та є складовою розгалуженої системи органів державної влади. Кожен елемент цієї системи виконує притаманні йому завдання, а разом вони утворюють апарат держави. Органам виконавчої влади держави притаманні ознаки, що й всім іншим органам влади держави (законодавчим та судовим).

Систему державних органів, що відповідають за формування та реалізацію економічної політики держави слід розглядати як суб'єктів державного управління у сфері економіки. Суб'єкти державного управління у сфері

⁴¹ Вербіцька М., Івах М. Оплатне вилучення майна у воєнний час. Наукові записки. Серія: Право. Випуск 12. 2022. С. 204.

⁴² Кравченко В.В. Конституційне право України : К. : Атіка, 2008. С 157.

⁴³ Ткач, І. В. Поняття органу державної влади у контексті статей 1173–1175 Цивільного кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*, 2013. № 2. С.21.

⁴⁴ Рубцов В. П. Державне управління та державні установи: навч. посіб. для дистанц. навчання [за наук. ред. Ю.П. Сурміна]: Відкр. міжнар. ун-т розв. людини «Україна». К.: Ун-т «Україна», 2008. С. 229.

економіки – органи державної влади, діяльність яких забезпечує регулювальний вплив держави на умови, процеси, відносини, елементи і сектори національної економіки. Такими суб'єктами в Україні є органи державної влади, побудовані за ієрархічним принципом, а також Національний банк України.

В Україні центральну ланку суб'єктів державного регулювання макроекономічного рівня формують Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України. Їхній правовий статус і основні функції у сфері державного управління у сфері економіки закріплені у Конституції України та законах України. Також до цієї групи суб'єктів державного управління економікою України належать: центральні органи державної виконавчої влади (міністерства, служби, агентства, інспекції, комісії, бюро, центральні органи зі спеціальним статусом) та урядові органи у їхньому складі⁴⁵.

Верховна Рада України є вищим законодавчим органом, до компетенції якого належить: прийняття та зміна законів, постанов та інших законодавчих актів, контроль за їхнім виконанням; визначення основ економічної політики держави загалом, та за окремими її напрямками (податкової, соціальної, зовнішньоекономічної, грошово-кредитної, цінової, структурної тощо); затвердження державного бюджету країни тощо. Президент України є главою держави і виступає від її імені та здійснює управлінські функції за допомогою указів, постанов, розпоряджень тощо. Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої державної влади в країні, центральним урядом. Він виконує основні функції щодо державного регулювання економіки у країні: забезпечує реалізацію законодавчих та інших нормативних актів, які передбачають запровадження і застосування економічних регуляторів, адміністративні та організаційні заходи регулювання. Кабінету Міністрів України підпорядковані міністерства та інші органи центральної виконавчої влади, наділені спеціальним титулом, а також місцеві та інші підвідомчі органи виконавчої влади.

⁴⁵ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

Далі ми пропонуємо коротко розглянути повноваження Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у сфері економіки.

Президент України та його правовий статус і функції у сфері державного управління економікою. Статус Президента України, гаранта Конституції, закріплений у Конституції України, як державного службовця вищої категорії, покладає на нього обов'язок припиняти антиконституційні дії законодавчої, виконавчої та судової влади, які прямо чи опосередковано порушують Основний закон України. Для виконання цього обов'язку Президент України наділений відповідними повноваженнями: він може призупинити рішення органів влади, застосувати право вето до законів, за які проголосувала Верховна Рада України. Президент України є гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності України. Його повноваження у цій сфері визначені статтею 102 Конституції України та покладають на нього обов'язок приймати рішення та виконувати дії, спрямовані на захист і зміцнення державного суверенітету, збереження цілісності та недоторканності території України у межах існуючих кордонів⁴⁶.

Згідно із статтею 102 Конституції України, як гарант прав та свобод громадян, Президент української держави наділений повноваженнями виконувати необхідні дії щодо ставлення до гілок та структур влади, до рішень, які вони приймають, з метою захисту прав та свобод громадян.

Повноваження Президента України щодо проведення внутрішньої політики закріплено ст. 106 Конституції України, згідно з якою Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Взаємодіючи з усіма гілками влади, Президент нашої держави вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України. Також

⁴⁶ Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

може брати участь у засіданнях уряду. До президентських повноважень у сфері економіки слід віднести і призначення на посади та звільнення з посад половину складу Ради Національного банку України.

У зовнішній політиці повноваження Президента України визначено статтею 102 Конституції України, оскільки є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Президент України як глава держави виступає від її імені, представляє Україну у міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори, а також керує всією зовнішньополітичною діяльністю держави. Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України згідно зі ст. 106 Конституції України. У разі збройної агресії проти України Президент приймає рішення щодо застосування Збройних Сил України з метою оборони держави від ворога. Як гарант державного суверенітету та територіальної незалежності України Президент очолює Раду національної безпеки та оборони України. Президент здійснює свої конституційні повноваження через вертикаль влади, до складу якої входять: Офіс Президента та Національна рада реформ⁴⁷.

Національна рада реформ є спеціальним консультативно-дорадчим органом при Президентові України з питань стратегічного планування, узгодження позицій щодо впровадження в Україні єдиної державної політики реформ та їх реалізації. Метою діяльності Національної ради реформ є забезпечення впровадження єдиної, узгодженої державної політики реформ в Україні, налагодження ефективного механізму взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства в процесі здійснення реформ із залученням до співпраці з цих питань міжнародної спільноти, впровадження системного підходу до стратегічного планування, узгодження позицій та моніторингу реалізації реформ щодо забезпечення сталого розвитку України як передумови зростання добробуту її населення, досягнення європейських стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

⁴⁷ Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

До складу Національної ради реформ входять: Голова Верховної Ради України (за згодою), Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України та інші члени Кабінету Міністрів України, які очолюють міністерства, – за погодженням із Прем'єр-міністром України, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, Керівник Офісу Президента України, голова Виконавчого комітету реформ та його заступник, а також за згодою: Голова Національного банку України, голови комітетів Верховної Ради України, чотири представники від громадських об'єднань⁴⁸.

Верховна Рада України та її повноваження стосовно питань державного управління у сфері економіки. Верховна Рада України (далі – ВРУ) – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальну будову і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. ВРУ є єдиним органом законодавчої влади, що уповноважений приймати закони. Повноваження ВРУ реалізують спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях ВРУ під час її сесій.

До повноважень та завдань ВРУ у сфері економіки належать:

- 1) прийняття законів;
- 2) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 3) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;
- 4) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- 5) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

⁴⁸ URL: <https://www.president.gov.ua/administration/nacionalna-rada-reform>.

6) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

7) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

8) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та закону;

9) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

10) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

11) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

12) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;

13) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

14) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності⁴⁹.

⁴⁹ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади України (далі – КМУ). КМУ відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. КМУ у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами ВРУ. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України⁵⁰.

Основними повноваженнями уряду щодо державного управління у сфері економіки є:

1) забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) формування та здійснення загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розроблення проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подання Верховній Раді України звіту про його виконання;

⁵⁰ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#top>.

7) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організація і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади;

10) формування системи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

11) призначення на посади та звільнення з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України. КМУ здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України⁵¹.

Окреме місце з-поміж суб'єктів державного управління у сфері економіки та й загалом в системі органів публічної влади займає НБУ, а його статус на сьогодні вважається «дуальним» та неоднозначно трактується в наукових джерелах.

Особливості правового статусу НБУ визначені, передусім, Законом України «Про Національний банк України», зокрема, у ст. 2 зазначено, що НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України⁵². Також вищезгаданий Закон та Закон України «Про банки і банківську діяльність» (ст.66)⁵³ визначають форми діяльності центрального банку України:

- реєстрація банків та ліцензування (зокрема відкликання ліцензії) їхньої діяльності;

⁵¹ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#top>.

⁵² Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#n101>.

⁵³ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#n289>.

- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- видання нормативних документів, які регламентують створення та діяльність банків, їхні взаємовідносини з вкладниками та кредиторами та відповідальність перед державою та клієнтами;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Із вищенаведеного можемо зробити висновок, що правове регулювання НБУ у сфері економіки не є «класичним», оскільки між НБУ та іншими суб'єктами, наприклад, іншими органами влади чи ж комерційними банками відсутні характерні класичні адміністративні відносини субординації (підпорядкування). Ці відносини є опосередкованим підпорядкуванням (функціональним), тобто ґрунтуються на функціях, покладених на НБУ Законом України «Про Національний банк України». Також, поділяючи позицію Баришнікова А., слід наголосити, що правові акти НБУ, які він має право видавати в порядку відомчої нормотворчості, є не лише локальними, але й загальнообов'язковими, оскільки діють по відношенню до необмеженого кола осіб, що впливає із самого змісту його конституційного статусу⁵⁴.

Наступною групою суб'єктів є центральні органи державної виконавчої влади, які були створені з метою реалізації відповідних напрямів соціально-економічної політики. Стосовно статусу цих органів, то варто наголосити, що конституційно-правовий статус центральних органів виконавчої влади характеризується певними ознаками. Шевчук О. А. виокремлює найважливіші сторони цього поняття, як, наприклад: взаємозв'язок центральних органів виконавчої влади із державним управлінням; наявність компетенції та спеціальної правосуб'єктності цих органів; організаційна структура та діяльність даних органів базується на певних принципах; взаємозв'язок

⁵⁴ Баришніков А. Г. Адміністративно-правове регулювання сфери банківського кредитування в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2009. 21 с.

центральных органів виконавчої влади із правовими формами діяльності даних органів⁵⁵.

Провідне місце в структурі суб'єктів державного управління цього рівня посідає Міністерство економіки України, яке діє на підставі Положення про Міністерство економіки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124)⁵⁶. У підпорядкуванні даного міністерства знаходяться ще 3 органи: Державна служба експортного контролю України, Державне агентство резерву України та Державна служба України з питань праці⁵⁷. На міністерство покладені функції з реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, регулювання цінової політики (крім питань реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців).

Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовують і координують Кабінетом Міністрів України. Мінекономіки України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного розвитку.

Зокрема, основними завданнями Мінекономіки України є:

1) забезпечення формування та реалізація державної політики економічного і соціального розвитку; державної цінової політики; державної політики у сфері розвитку підприємництва; державної політики у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності; державної політики у сфері публічних закупівель; державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави; державної

⁵⁵ Шевчук О. А. Конституційно-правові засади нормотворчості центральних органів виконавчої влади[^]: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ. 2021. С. 168.

⁵⁶ Про Міністерство економіки України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>.

⁵⁷URL: https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=4076376a-8f35-493d-9dff-b75536b254a_8&tag=aboutMinistry.

політики у сфері державно-приватного партнерства; державної інвестиційної політики, зокрема з управління державними інвестиціями; державної політики щодо створення і функціонування індустріальних (промислових) парків (далі - індустріальний парк); державної політики у сфері державного ринкового нагляду; державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг; державної політики з питань співробітництва України з ЄС у сфері економіки, торгівлі; єдиної зовнішньоекономічної політики, політики інтеграції національної економіки у світову економіку, співробітництва із СОТ, захисту національного виробника на внутрішньому та зовнішніх ринках; державної політики у сфері інтелектуальної власності; державної інноваційної політики в реальному секторі економіки; державної політики у сфері праці, зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин, соціального діалогу; державної політики у сфері реалізації майна (майнових прав, інших активів) або прав на нього на конкурентних засадах у формі аукціонів, зокрема електронних, та контролю за її реалізацією тощо;

2) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державного експортного контролю; у сфері державного матеріального резерву; у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю та зайнятість населення; у сфері праці, зайнятості населення та трудової міграції, соціального діалогу;

3) забезпечення формування державної регуляторної політики, державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; державної політики у сфері захисту прав споживачів; державної політики з контролю за цінами;

4) участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері надання адміністративних послуг;

5) реалізація державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності;

б) здійснення управління об'єктами державної власності, зокрема у сферах технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, інтелектуальної власності, сільського господарства ⁵⁸.

Наступним ключовим суб'єктом державного управління у сфері економіки є Міністерство фінансів України, яке діє на підставі Положення про Міністерство фінансів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375⁵⁹. Міністерство фінансів України є органом, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову, бюджетну та боргову політику, державну політику у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державну політику у сфері державного пробірної контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, забезпечує формування державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності та забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової, митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, державної політики у сфері контролю за трансфертним ціноутворенням, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного

⁵⁸ Про Міністерство економіки України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>.

⁵⁹ Про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>.

каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку. Міністерством керує Міністр фінансів України⁶⁰.

Через Міністерство фінансів України КМУ спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади, як:

Агентство з управління державним боргом України;

Державна аудиторська служба України;

Державна митна служба України;

Державна податкова служба України;

Державна служба фінансового моніторингу України;

Державна фіскальна служба України;

Державна казначейська служба України⁶¹.

Питання реалізації політики в різних сферах і галузях економіки перебувають у компетенції інших міністерств та органів, які належать до центрального рівня суб'єктів державного регулювання економіки.

Це, зокрема інші центральні органи виконавчої влади, а саме,

1) міністерства: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство енергетики України, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство соціальної політики України;

2) служби: Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна служба України з питань праці, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна служба експортного контролю України, Державна регуляторна служба України, Державна фіскальна служба України;

⁶⁰ Про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>.

⁶¹ URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog/ministerstvo-finansiv-ukraini>.

3) агентства: Агентство з управління державним боргом України, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Державне агентство розвитку туризму України, Державне агентство автомобільних доріг України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство резерву України, Державне агентство меліорації та рибного господарства України, Державне космічне агентство України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державне агентство інфраструктурних проєктів України, Національне агентство України з питань державної служби;

4) інспекції: Державна екологічна інспекція України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державна інспекція енергетичного нагляду України;

5) колегіальні органи: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку;

6) органи зі спеціальним статусом: Національне антикорупційне бюро України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;

7) інші органи центральної виконавчої влади: Адміністрація Державної прикордонної служби України, Бюро економічної безпеки України, Національна поліція України, Пенсійний фонд України⁶².

Органи місцевої (регіональної) влади й управління поділяють на органи місцевого самоврядування (обласні, міські, районні, районні у місті, сільські,

⁶² URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>.

селищні ради) та органи виконавчої влади на місцях (державні адміністрації відповідного рівня). Вони наділені усією повнотою державної влади на своїй території; здійснюють розпорядження і користування природними ресурсами; керують місцевими бюджетами; створюють умови для виконання державних і регіональних програм; забезпечують дотримання мінімальних соціальних стандартів; гарантують фінансову самостійність місцевого самоврядування.

Судові та правоохоронні органи (юстиції, прокуратури, нотаріату, адвокатури) управління (різних рівнів) стежать за виконанням законів, розглядають і вирішують спірні, конфліктні ситуації, претензії суб'єктів економічних відносин тощо. Існують також і недержавні органи управління економікою: ради експертів; асоціації (наприклад, комерційних банків), об'єднання (наприклад, підприємців, товаровиробників, представників малого бізнесу тощо), спілки (професійні, захисту прав споживачів, молодіжні, екологічні, ветеранів тощо).

Належна організація та діяльність органів публічної влади, оптимальне правове регулювання компетенції та форм діяльності цих органів має суттєве значення для їх впливу на суспільні відносини, насамперед, на зростання добробуту населення, що є головною метою і завданням діяльності зазначених органів. Належне функціонування інституту органів влади сприятиме також втіленню в життя такого важливого принципу функціонування державного механізму як доцільне поєднання централізації та децентралізації в управлінні суспільством та державою.

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Чудик Н. О., к.ю.н., доцентка,
доцентка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права ЗУНУ

Конституційно-правові норми, безсумнівно, мають вагомий вплив на економічну систему будь-якої країни. Моделі світових економічних систем гарантуються і встановлюються системою правових засобів, які, у свою чергу, відповідають конституційно-правовим нормативним актам. Сфера конституційно-правового забезпечення економічних відносин неодноразово досліджувалась вченими. Однак єдиної думки щодо кола економічних питань, що підлягають конституційному забезпеченню, поки що не досягнуто. Детальний аналіз світової конституційної практики свідчить про тенденцію до посилення регулювання тих відносин, які стосуються економічної організації життя суспільства. Це питання є актуальним, оскільки не тільки юридична теорія, а також політична практика вступають у дискусію.

Ми переконані:

1) конституційне право здійснює регулювання місця держави в політичній системі суспільства та окреслює принципи відносин між державою та її структурними недержавними елементами, включаючи засоби та способи вирішення конфліктів між ними, а також межі втручання;

2) межі конституційного забезпечення та регулювання економічних відносин мають визначатися, перш за все, на основі аналізу фундаментальних відносин для економічної системи держави. Іншими словами межі конституційного регулювання прямо залежать від системи відносин, які входять до структури поняття економічних відносин;

3) система відносин, що підлягає правовому регулюванню та забезпеченню, повинна також передбачати встановлення ефективного механізму ціноутворення, скасування обмежень зовнішньоторговельної діяльності, здійснення контролю за грошово -кредитною політикою, розвиток ефективної податкової та бюджетної системи, фінансова звітність тощо.

Деструктивні процеси, які спостерігаються сьогодні в усіх сферах суспільного життя переважної більшості економік світу, гостро поставили питання про механізми; вони здатні забезпечити достатні темпи зростання як окремих країн, так і світової економіки в цілому. Тому на проблему розвитку економіки та суспільства необхідно дивитися з фундаментальної точки зору, оскільки функціонування будь-якої системи має базуватися на базових принципах, які проявляються у всіх сферах нашого життя. Дослідження конституційних засад функціонування та забезпечення економічної системи України є неабиякою науковою проблемою та цікавим практичним завданням. Слід зазначити, що це питання є однаково актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Водночас на ці процеси впливають соціально-економічні, політичні та інші наслідки сучасної світової фінансово-економічної кризи, яка має об'єктивний характер і низку взаємопов'язаних передумов. Саме наслідки нинішньої економічної рецесії спонукають нас переглянути існуючі «класичні» теорії чи доктрини, а можливо, і відмовитися від них. І, не менш важливе, це стосується питань, пов'язаних із багаторічною суперечкою між державою та ринком або владою та бізнесом. Саме в цьому контексті слід розглядати конституційні основи економічної системи трансформаційної економіки України.

Дослідження історичних фактів свідчить про те, що відносини власності складають основу економічної системи будь-якої суспільної формації. Вони одні з перших документально закріплені. Розвиток суспільства також тягне за собою розвиток різних форм власності – від родової та общинної до приватної.

Конституційне регулювання відносин власності є одним із видів правового регулювання власності, основним для сучасного законодавства будь-якої

країни. Наука конституційного права включає певну сукупність властивих їй концепцій власності. Аналіз цієї сукупності ідей дозволяє вченим трактувати власність як один із найважливіших конституційно-правових інститутів⁶³.

Розвиток як економічної, так і правової систем європейських країн вплинув на процеси формування розуміння власності; розвивалося і змінювалося також правове регулювання власності як універсального інституту. Характерною рисою раннього історичного періоду світової цивілізації було дроблення інституту власності на особливі види відносин володіння, користування та розпорядження майном щодо окремих суб'єктів та об'єктів. Існувало так зване «панування» колективної власності громад з обмеженням обороту між такими громадами. Таким чином, якщо обіг товарів був досить простим і базувався на існуючих звичаях всередині громади, поза нею – між громадами – цей обмін був досить рідкісним і міг стосуватися лише дефіциту. Спосіб життя та обмежені потреби не спонукали громадян до постійного пошуку.

Історично пріоритетним завжди було домінування індивідуальних форм власності. Наприклад, політика радянської влади була спрямована на викорінення приватної власності як такої. Про це свідчить той факт, що 8 грудня 1961р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, у яких підкреслювалося, що Радянська держава є власником усієї державної власності. Конституція СРСР 1977 р. закріпила панування соціалістичної власності. Так, стаття 10 закріпила, що: «основою господарського устрою УРСР є соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (громадської) і колгоспно-кооперативної власності». Було документально зафіксовано чіткий перелік об'єктів особистого майна: предмети домашнього вжитку, предмети домашнього вжитку та ужитку, житловий будинок та трудові заощадження. Очевидні недоліки економіки сприяли розширенню прав підприємництва та посиленню

⁶³ Шершун К. П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.

приватної ініціативи громадян. Виникла необхідність легалізації власності, яка не є «державною», але також не підпадає під «приватну».

Основний закон «Про власність в СРСР», прийнятий у 1990 р., і наступні зміни до Конституції містять відмову від пріоритету державної власності. З'являються різні варіанти – власність радянських громадян; колективна власність у вигляді оренди, колективних підприємств, кооперативів, акціонерних товариств тощо; державне майно. Закон «Про власність в РРФСР» 1990 р. передбачав поділ власності на приватну, державну, муніципальну і громадських об'єднань (організацій). Допустимий «розмір» приватної власності не обмежувався, хоча певні обмеження також передбачалися (наприклад, приватна власність на землю).

З розпадом СРСР посилювався вплив інституту приватної власності на економічну систему. Таким чином, після радянської влади державної власності економіка поступово почала поглинатися приватною власністю. Рішучим кроком до запровадження принципів ринкової економіки стала приватизація державного майна. Джабраїлов Р. А. пише: «Можливо, держава розраховувала отримати якийсь синергетичний ефект від появи права приватної власності в структурі об'єктів, який полягав у залученні інвестицій у модернізацію виробництва, будівництво нових об'єктів, підвищення якості працівників підприємств». Проте, як бачимо, ті події не принесли очікуваних результатів. Ідея про те, що ринкова економіка та приватна власність гарантовано забезпечують добробут і процвітання народу, стала фактичною догмою. На противагу цьому, фінансова криза 2008 року змусила світ зробити інші висновки, зокрема, відмовитися від тези про те, що системну та збалансовану економіку будь-якої держави можливо забезпечити виключною саморегуляцією ринку, яка позбавлена державної опіки ⁶⁴.

Вальтер Ойкен, засновник школи ордолібералізму, вважав, що «соціальну справедливість» слід шукати через створення кумулятивного функціонального

⁶⁴ Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Кампо В. М. Конституційні засади економічної системи України: монографія. Донецьк: НАН України, Ін-т екон.-прав. Дослідж, 2011. 258 с.

порядку. Треба розуміти, що приватна власність може спричинити розлад, колективна власність має спричинити розлад». Тобто В. Ойкен вважав, що для забезпечення повноцінного економічного розвитку держави мають бути задіяні всі форми власності.

У своїх роботах Ойкен піддав різкій критиці так званий *laissez-faire* – принцип невтручання держави в економіку. Саме політика *laissez-faire*, на його думку, спричинила значне посилення силових структур в економіці. В. Ойкен вважає, що принцип *laissez-faire* недооцінює небезпеку того, що індивідуальний інтерес може обернутися проти загального. Свобода укладення контрактів у рамках ліберального порядку, на його думку, призводить до заперечення основного принципу конкурентного порядку. Індивідуальний інтерес, як він зазначає, реалізується не тільки в економічному процесі, а й у формуванні позиції на ринку в певній формі. Завоювання владних позицій на ринку суперечить загальним інтересам. Фактично, «чим більше влади в руках індивідів, тим більша небезпека виникнення конфлікту між індивідуальними та суспільними інтересами».

Дослідження вчених системи влади в соціально-економічній системі дозволяє зробити висновок, що остання включає такі базові інститути, як державна влада, влада користувача та індустріальна влада (корпоративна влада).

Державна влада в економічній системі має наступну логіку побудови. Конституція України, зокрема частина 2 статті 5, закріплює положення про те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через державні та місцеві органи влади. У науковій літературі існує визначення держави як організації, що має порівнянну перевагу щодо застосування насильства та поширюється на географічну територію, межі якої визначаються владою цієї організації для оподаткування осіб, які там проживають.

Держава уособлює свідомо створену, організовану і свідомо керовану владу. Формалізація поняття «державна влада» пов'язана з певним колом змістовних

проблем. За своєю природою влада держави є делегованою, яка діє на основі суспільного договору, закріпленого в Конституції та інших законодавчих актах. До основних функцій держави, які мають забезпечити ефективне функціонування економічної системи, належать інтегруюча, мотиваційна, соціально-контрольна, регулююча, об'єднавча, репресивна, стабілізуюча функції⁶⁵.

На основі аналізу цих функцій можна зробити висновок, що потенціал державної влади базується на контролі над ресурсами насильства, власності на економічні ресурси (бюджет, державна власність) та ідеологічному впливі, тоді як владний потенціал держави фіксується в нормативні акти у вигляді владних прав щодо громадян і юридичних осіб⁶⁶.

Деякі вчені, вважають, що владу, яку здійснює держава, можна поділити, по-перше, на арбітражну, суть якої полягає у захисті прав і свобод одних громадян від свавілля з боку інших (тобто захист прав власності та договорів), по-друге, на ієрархічну (адміністративну) владу, засновану на праві держави видавати приписи (норми), що регулюють суспільну поведінку, і на праві контролю за їх виконанням, по-третє, на економічну владу, яка розпоряджатися економічними ресурсами держави. Держава - це організація, яка здійснює владу на всій території країни. Держава здійснює владу через так званий механізм держави – систему органів та установ, що становлять її організаційно-політичну, організаційно-економічну основу. Тобто через органи державної влади, соціальні інститути, а також через бюджетну систему, банківські, грошово-кредитні та інші економічні структури. Межі державної влади для різних об'єктів влади регулюються правовими нормами.

Держава гарантує виключні права власності окремих осіб, груп і організацій, встановлює основні правила господарської діяльності, створює і забезпечує дотримання господарських і громадянських прав (у тому числі

⁶⁵ . Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.

⁶⁶ Шершун К. П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.

державних органів). Конституцією України визначено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та суб'єктів господарської діяльності та соціального спрямування економіки. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. Слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі питання державного регулювання економіки традиційно розглядалося крізь призму функцій держави, зокрема, таких як економіко-організаційна, регулювання праці та споживання. Науковці зазначають, що функції держави можна трактувати не лише як напрями її діяльності, а й як механізм впливу на суспільні процеси. Наприклад, на думку Саліщевої Н., у процесі реформ не враховувалося, що «держава, проголошуючи свободу приватної власності, мала подбати про захист приватного виробництва і власності, про розумну систему оподаткування, ефективного правового регулювання».

Під державним регулюванням економіки колектив авторів розуміє систему економічних, правових, організаційних заходів держави, за допомогою яких вона через систему державних органів і посадових осіб впливає на соціально-економічний розвиток країни та проводить соціально-економічну державну політику.

Базилев Н. І. називає такі економічні функції держави: вдосконалення системи соціально-економічних відносин; прогнозування розвитку; демографічне управління; орієнтація виробництва на кінцеві результати; розробка програм розвитку; підвищення ролі трудових колективів; узгодження інтересів суб'єктів; сприяння економічній діяльності; забезпечення інтелектуального розвитку, захисту життя та прав і свобод людини; регулювання міжнародних інтеграційних процесів.

Кушлін В. І. пропонує такий перелік економічних функцій держави: правове забезпечення господарської діяльності; організація грошового обігу; виробництво суспільних благ і послуг; мінімізація трансакційних витрат; мінімізація зовнішніх ефектів; реалізація національних інтересів у світовій економіці; реалізація регіональної та соціальної політики.

Деякі науковці зазначають, що економічну функцію держави можна визначити як напрями діяльності держави в економічній сфері, спрямовані на забезпечення економічного зростання, стабільності національної економіки, зовнішньоекономічної стабільності, засоби та шляхи державного впливу.

Саватьє Р. ввів у науковий обіг поняття «економічний громадський порядок»: «Громадський порядок спрямований на вирішення трьох завдань: по-перше, захистити свободу особистості, потім забезпечити суверенітет держави і міцність сім'ї, нарешті дотримуватися загальних правил моралі». У результаті значного розширення функцій публічної влади виникли дві нові сфери застосування державної політики: соціальна публічна політика, спрямована на пом'якшення класової нерівності, та економічна публічна політика, спрямована на створення керованої економіки.

На основі викладеного вище матеріалу ми дійшли висновку, що економіка будь-якої країни певною мірою потребує державного регулювання та забезпечення.

Конституційно-правове регулювання окреслює межі та зміст державного регулювання економіки. Зміст конституційно-правового регулювання системи окремих суспільних відносин визначається колом відносин, закріпленим в Основному Законі держави. Економічні відносини охоплюють широкий спектр суспільних відносин і стосуються, насамперед, відносин власності.

Поняття права приватної власності знайшло своє закріплення в статтях Конституції України. Зокрема, у частині третій статті 13 зазначено, що: «Власність тягне за собою відповідальність. Власність не повинна використовуватися на шкоду особистості та суспільству». Ця теза є вірною, оскільки, незважаючи на досить жорстке визначення поняття права власності, взяте за основу в Цивільному кодексі України, – право власності – це право особи на річ (майно), якою вона користується відповідно до з чинним законодавством за власним бажанням незалежно від волі третіх осіб – законодавець розуміє важливість надмірної абсолютизації права власності окремої особи.

Андрєєва М. пише, що: «Протягом ХХ століття у країнах західної демократії та державах, орієнтованих на неї, поширилась і отримала подальший розвиток ідея соціальної функції приватної власності». Обґрунтування цього явища вперше дав французький юрист Л. Дюгі. Він вважав, що держава привласнює власність, яка повинна виконувати соціальну функцію. Л. Дюгі стверджував, що власність усупільнена і перестає бути абсолютним правом і перетворюється для власника на соціальний борг. Теорія соціальних функцій жодним чином не прагне нейтралізувати певні права власника. Л. Дюгі зазначав, що: «... право власника є виправданим і водночас обмеженим соціальною місією, яка лежить на ньому в силу особливої ситуації, в якій він поставлений»⁶⁷. Величезний вплив на розвиток конституційного регулювання власності справив розвиток теорії соціальної функції власності в тандемі з розвитком інформаційних технологій. Вони спричинили зміну кола відносин конституційного регулювання та включення великої кількості об'єктів права інтелектуальної власності.

У 1960 р. ідеї соціальних функцій власності були втілені шляхом націоналізації найбільш прибуткових підприємств. Свої корективи в конституційно-правове регулювання відносин власності вніс і розвиток концепції боліваріанства, так званого соціалізму ХХІ ст. Згідно з цією концепцією, приватна власність піддавалася ще жорсткішим обмеженням, проводилася широка націоналізація (це стосувалося переважно нафтовидобувних об'єктів). Такі ідеї дали світу Конституцію Венесуели та інших країн Латинської Америки.

Тим не менш, сучасне конституційне регулювання містить відбитки історичного розвитку поняття власності. У ряді країн у конституціях є положення, які закріплюють різні типи власності різного походження. Проте більшість вітчизняних науковців звертають увагу на норми, що стосуються

⁶⁷ Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Кампо В. М. Конституційні засади економічної системи України: монографія. Донецьк: НАН України, Ін-т екон.-прав. Дослідж, 2011. 258 с.

виключно правового регулювання приватної власності, її захисту від протиправних посягань та положення про виключну власність держави.

Аналіз конституцій світу показує, що власність дає не лише права, а й тягне за собою обов'язки. Так, наприклад, стаття 14 Конституції Німеччини визначає: «Власність тягне за собою обов'язки. Його використання також має служити суспільному благу».

Як ми зазначали раніше, Конституція України також містить норму про обов'язковість власності. Однак незрозуміло, які саме зобов'язання це передбачає. Так, Устименко В. А. зазначає, що: «Право власності зв'язує всіх суб'єктів права незалежно від їх правового статусу та обсягу повноважень. Обов'язок узгоджувати свої дії та прагнення з принципами громадянського суспільства та інтересами народу однаково важливий як для приватного, так і для державного власника»⁶⁸. З цією тезою не можна не погодитись, оскільки лише таким чином можна втілити закріплену в Конституції України ідею соціальних функцій власності та соціальної спрямованості економіки.

Повертаючись до проблеми необхідності державного регулювання та забезпечення економіки, слід зазначити, що багато вчених, зокрема Мельников В. В. вважає, що комплексне конституційне регулювання економічної ролі держави є радше винятком, ніж загальним правилом у світовій практиці конституціоналізму. Таким чином, крім загальносоціальних формул, для досягнення мети необхідно встановити реальні економічні цілі. Конституція Іспанії, наприклад, містить положення, згідно з якими всі багатства країни підкоряються загальним інтересам країни. Конституція Італії говорить, що приватна економічна ініціатива є вільною. Воно не може здійснюватися всупереч суспільним інтересам або на шкоду безпеці, свободі, людській гідності. Закон визначає програми діяльності та контролю, за допомогою яких державна та приватна економічна діяльність може бути спрямована та координована для соціальних цілей. Закон визначає заходи та

⁶⁸ Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Кампо В. М. Конституційні засади економічної системи України: монографія. Донецьк: НАН України, Ін-т екон.-прав. Дослідж, 2011. 258 с.

програми контролю, за допомогою яких державна та приватна економічна діяльність може бути спрямована та координована для соціальних цілей⁶⁹.

У сучасних конституціях світу виникла необхідність закріпити норми, що регулюють межі націоналізації майна громадян, а також відшкодування останнього. Ці положення розглядаються більшою мірою як запобіжник проти незаконного відчуження майна законслухняного власника. Так, наприклад, стаття 21 Конституції Грузії передбачає: «Обмеження прав допускається з метою нагальної суспільної потреби у випадках, визначених законом, і в порядку, встановленому законом. Позбавлення власності з метою задоволення нагальної суспільної потреби допускається... лише за умови відповідної компенсації».

Стаття 21, частина 2, Конституції Польщі передбачає наступне: «Експропріація може бути дозволена виключно для суспільних цілей і за справедливу компенсацію».

Конституції окремих країн досить детально регулюють питання експропріації власності. Так, Основний закон Греції прямо визначає не тільки можливість держави експропріювати майно в суспільних інтересах, а й деталізує процедурний процес повернення його вартості: «Ніхто не може бути позбавлений свого майна, за винятком суспільних інтересів, які повинні бути належним чином доведено, коли та як це передбачено законом і завжди після повної компенсації, що відповідає вартості експропрійованого майна на момент судового слухання щодо попереднього визначення компенсації. У справах, у яких подається запит про остаточне визначення компенсації, враховується вартість на момент судового розгляду запиту».

Будь-яка зміна вартості відчуженого майна, яка відбулася після опублікування акта про відчуження та стала результатом виключно цього, не береться до уваги.

⁶⁹ Шершун К. П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.

Компенсація визначається компетентними судами. Така компенсація також може бути визначена тимчасово судом після заслуховування або виклику бенефіціара, який може бути зобов'язаний, на розсуд суду, надати відповідну гарантію для стягнення компенсації, як передбачені законом. Існує також дуже важливе положення щодо відчуження майна у вигляді компенсації: «До виплати остаточної або тимчасової компенсації всі права власника залишаються недоторканими, а захоплення майна не допускається». Іншими словами, законодавець на конституційному рівні гарантує непорушність права приватної власності та надає власникам засоби її захисту.

Компенсація у розмірі, визначеному судом, у всіх випадках повинна бути виплачена не пізніше півтора років з дати оприлюднення рішення про тимчасове визначення компенсації, що підлягає виплаті, а у випадках прямого запиту про остаточне визначення компенсації, з дати публікації рішення суду, інакше експропріація скасовується *ipso jure*. Компенсація як така звільняється від будь-яких податків, відрахувань або зборів.

Конституції пострадянських держав зазвичай не регулюють це питання так детально.

Крім зазначених питань, тексти зарубіжних конституцій мають багато інших положень щодо впорядкування майнових відносин. Це, зокрема, положення про охорону культурної спадщини та природи країни, положення про право власності на землю, воду та інші природні ресурси, про права громадських організацій, про гарантії права власності на судочинство (об'єкти права власності фізичних та юридичних осіб), про свободу совісті та права релігійних організацій (об'єкти права власності релігійних організацій), правовий статус іноземців, захист інтелектуальної власності, право власності на засоби масової інформації, окремі «форми» власності, поділ компетенції федерації та суб'єктів з питань власності, компетенції муніципалітетів з питань власності, спеціального регулювання власності на основі статусу корінних народів і т. д. Проте ці норми не є вичерпними, вони мають обмеження⁷⁰.

Частина 5 статті 41 Конституції України містить положення про те, що відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставах і в порядку, встановлених законом, та за умови авансування та повної компенсації їх вартості. Відчуження таких об'єктів з подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Отже, спираючись на практику іноземних держав, український законодавець визначив чіткі межі такого відчуження та закріпив гарантії права власності.

Законодавство України передбачає такі види примусового відчуження, як: реквізиція (ст. 353 ЦК України) і конфіскація (ст. 354 ЦК України).

Що стосується поняття націоналізації, то чинний Цивільний кодекс України не містить положень, що стосуються цього питання. Лишень частина 3 статті 397 Господарського кодексу України визначає, що іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

Види примусового відчуження приватної власності є мірою впливу держави на господарську діяльність у рамках ринкового механізму. Визначення меж є актуальним дискусійним питанням у науковій літературі. Чиркін В. пише, що економічні теорії та погляди не можуть бути встановлені державою як державні чи обов'язкові, а держава не може проголосити марксизм чи економічний лібералізм державною економічною ідеологією. Держава має виконувати свої функції через загально визнані цінності, основні цілі розвитку, демократію та верховенство права. Топорнін Б. Н. висловив думку, що в конституції має бути визначена «система координат», в якій держава «виконує свою економічну функцію», зазначивши також, що конституція може передбачати інструменти державного регулювання, включаючи бюджет, податки, експортні та імпорتنі пільги.

⁷⁰ Шершун К. П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.

Сфера конституційно-правового регулювання економічних відносин неодноразово піддавалася науковим дослідженням, але досі немає єдиної думки щодо того, які економічні питання підлягають конституціоналізації. Не лише юридична теорія, а й політична практика вступає в гостру дискусію з цього приводу.

Як ми вже зазначали раніше, сучасні конституції зарубіжних країн більшою мірою містять норми економічної сфери. Це, зокрема, положення про націоналізацію соціально важливих галузей економіки, державну монополію, аграрну реформу, економічне планування, соціальну справедливість, справедливий розподіл суспільних продуктів тощо.

Усі конституції ХХ століття характеризуються різким розширенням кола нормативних актів, присвячених численним економічним питанням, зокрема: формам участі держави в економічній діяльності, публічним обмеженням свободи економічної діяльності тощо. Такий підхід свідчить про зростання роль конституційного регулювання економічних відносин, проте спонукає вчених шукати відповідь на запитання щодо причини збільшення кількості конституційно-правових норм економічного змісту ⁷¹.

Вивчення змісту конституцій привело дослідників до класифікації за змістом так званих економічних норм. Зокрема, Андрєєва М., дослідивши питання обсягу та змісту конституційно-правового регулювання економіки в зарубіжних країнах, пропонує класифікувати конституційно-правові норми, що регулюють економічні відносини, на чотири групи: економічні основи свободи особистості; межі індивідуальної свободи в економічній сфері; шляхи вирішення соціальних конфліктів у сфері підприємництва; роль держави, її економічна політика та компетенція державних органів у сфері економіки.

Крім того, Чиркін В. виділяє економічні відносини, що підлягають конституційно-правовому регулюванню, зокрема відносини власності, роль держави в регулюванні економіки тощо. Основним важелем є прогнозування.

⁷¹ Шершун К. П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.

Поряд із прогнозуванням Чиркін В. зазначає, що для регулювання економіки використовується багато інших важелів. Вони включають перерозподіл бюджету, пряму державність (націоналізацію) ряду галузей економіки, податкову та кредитну політику, державне втручання в трудові відносини (правове регулювання робочого часу, відпусток тощо), створення спеціальних відомств і різноманітних різновидів змішаних компаній за участю державного капіталу, де урядовці та керівники монополій спільно вирішують питання регулювання економіки тощо.

Чиркін В. є прихильником ідеї соціалізації економіки. Економічна соціалізація є ланкою загального процесу соціалізації, «знаходить своє вираження у формуванні та розвитку тенденції, а згодом і закономірності, згідно з якою під впливом потреб виробника відбувається процес засвоєння і використання, прискорюється система знань, норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування національної економіки, соціально-економічних відносин, суспільства в цілому». Згідно з іншими трактуваннями, соціалізація – це розвиток і посилення соціальної спрямованості в розвитку економічних систем, за яких певна частина чистого грошового доходу використовується для задоволення соціальних, матеріальних і соціально-духовних потреб основного суб'єкта економіки. Мочерний С. представляє соціалізацію економіки як «процес поступового еволюційного наповнення підсистем і елементів економічної системи капіталізму соціалістичним змістом, становлення і розвитку базису соціалізму»⁷².

Алебастрова І. А. у своїх дослідженнях зазначає, що конституції ХХ століття характеризуються не тільки соціалізацією, але й розширенням кола конституційного регулювання. На думку науковця, Конституції «почали регламентувати не лише основи державного устрою, а й основи побудови громадянського суспільства, формулювати цілі та принципи діяльності держави в соціальній сфері, регулювати, окрім особистих і політичних прав, економічні,

⁷² Мочерний С. В. Політична економія: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 684 с.

соціальні та культурні права людини і громадянина». Очевидно, що нові суспільні умови, які зумовлюють необхідність ширшого закріплення економічних інститутів в основних законах держави, демонструють зв'язок між конституцією та економікою, який виник задовго до того, як таке закріплення було необхідним.

Конституційно-правове регулювання економічних відносин є динамічним правовим явищем, яке має стати вираженням реакції на процеси, що відбуваються в економічній системі держави. Економічний устрій держави, виходячи з його зв'язку з конституцією, має кілька основних визначень. Так, Златопольський Д. Л. наголошує, що «господарська система держави є найважливішим елементом суспільного ладу. Це пояснюється тим, що поняття «економічна система держави» включає форми власності, становить реальну основу, фактичну основу суспільних відносин, основу життєдіяльності будь-якої держави».

Межі конституційного регулювання встановлюються також шляхом визначення ступеня важливості тих чи інших суспільних відносин у відповідній публічній сфері. Таким чином, Козлова Є. І. відносить до предмета конституційного права у сфері економічного життя суспільства лише ті відносини, які характеризують основні принципи та принципи економіки, форми власності, вказуючи, що повне правове регулювання економічних відносин здійснюється цивільним, господарським, фінансовим та іншими галузями права.

Широкий підхід до визначення нормативних зв'язків між конституцією та економічною сферою дозволив розглядати економіку як невід'ємний елемент громадянського суспільства. Становлення громадянського суспільства в Україні має вирішувати подвійне завдання: з одного боку, забезпечити реальну можливість громадян через різні форми об'єднань здійснювати ефективний вплив на державу. З іншого боку, усвідомлення своєї відповідальності за формування та реалізацію державної політики.

Цікавою є ідея Топорніна Б. щодо визначення конституційних меж економічного регулювання. Таким чином, як вказує вчений, у Конституції необхідно говорити лише про найважливіші та суттєві питання, залишивши конкретизацію та розвиток проголошених принципів галузевому законодавству. На думку Топорніна Б., важливість конституційного регулювання економічних питань зумовлена інтересами оптимізації відносин між державою і суспільством та визначенням меж допустимого втручання держави в економіку. За словами вченого, «заміна конституції на чинне законодавство з таких питань як з точки зору теорії, так і з практики була б такою ж вразливою, як і заміна чинного законодавства на конституцію».

У науковій літературі також ведеться дискусія щодо теорії науковця Кутафіна О. Е., а саме: «найважливішою складовою предмета конституційного права є сукупність відносин, що складаються в процесі реалізації основних ознак державного устрою суспільства». Крім того, він дійшов такого висновку: «Предмет конституційного права будь-якої держави не може бути даний раз і назавжди. Це залежить від змісту конституції чи інших основоположних документів, що діють у державі на певному етапі її розвитку. Таким чином, багаторічна дискусія щодо обсягу відносин, що становлять предмет конституційного права, безпідставна, оскільки їх обсяг залежить не від ідентифікації певних суспільних відносин, що становлять предмет конституційного права, а, як зазначалося вище, від волі держави, що надає їм фундаментального характеру».

Однак деякі дослідники не підтримують цю думку. Наприклад, Козлова А. Є. пише, що конституційне право не закріплює в одній формі керівництво держави в суспільстві. Суспільство незалежне від держави і стоїть над нею. Взаємовідносини між суспільством і державою мають будуватися на основі визнання свободи людини та інститутів громадянського суспільства.

У результаті наукового дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Конституційне право регулює місце держави в політичній системі суспільства та визначає принципи відносин між державою та її недержавними

елементами, включаючи способи вирішення конфліктів між ними, межі втручання або навіть межі її діяльності.

2. Межі конституційного забезпечення та регулювання економічних відносин мають визначатися, насамперед, виходячи з розгляду фундаментальних для економічної системи держави відносин. Тобто межі конституційного регулювання залежать від системи відносин, які входять у поняття економічних відносин. Оскільки в науковій літературі не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття «економічні відносини», вважаємо, що основними відносинами у цій сфері, які потребують конституційно-правового регулювання, є: свобода економічної діяльності та її межі; економічний простір, вільний рух товарів, послуг і фінансових ресурсів; основні положення організації ринкової економіки; відносини власності, у тому числі щодо фіксації їх форм; гарантії та обмеження у відносинах суб'єктів господарювання з органами державної влади.

Зазначені вище положення не можна розглядати окремо одне від одного, оскільки виключно комплексний розвиток їх призведе до злагодженого функціонування економічної системи держави. Ці положення мають характеризуватися взаємодоповнюваністю, а неврегульованість одних пунктів призведе до суттєвого обмеження змісту інших. Так, наприклад, реалізація свободи господарської діяльності неможлива без конституційного регулювання форм власності або за відсутності чіткого механізму обмежень втручання органів державної влади у свободу господарської діяльності суб'єктів.

3. До системи відносин, що потребують правового забезпечення та регулювання, слід також віднести встановлення ефективного механізму ціноутворення, здійснення контролю за грошово-кредитною політикою, скасування обмежень зовнішньоекономічної діяльності, розвиток ефективної податкової та бюджетної системи, регулювання фінансової звітності тощо.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РЕФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Вербіцька М. В., к.ю.н., доцентка, доцентка
кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права ЗУНУ

Ментух Н. Ф., к.ю.н., доцентка, доцентка
кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права ЗУНУ

Сталий соціально-економічний розвиток суспільства значною мірою зумовлюється ефективним функціонуванням механізму правового регулювання господарських відносин, який виступає дієвим засобом забезпечення соціальної спрямованості виробництва, підвищення ділової активності бізнесу, утвердження господарського правопорядку.

У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з господарською діяльністю. Так, зокрема, держава здійснює функції загального управління економікою. З цією метою у центрі й на місцях діють органи державної виконавчої влади – міністерства, державні комітети, інші центральні органи, місцеві державні адміністрації.

Загалом правовідносини – особливий вид зв'язку, в якому поєднуються правові норми з різноманітним господарським відносин у сфері господарювання. Господарсько-правова концепція визначає їх у власному (спеціальному) стосовно економіки розумінні, а саме: господарськими є відносини і між господарюючими суб'єктами, і ними та органами державного регулювання економіки, які утворюються у процесі організації та безпосереднього провадження господарської діяльності. Якщо такі відносини врегульовані нормативно-правовими актами, вони стають господарськими правовідносинами⁷³.

⁷³ Господарське право України. Загальна частина: підручник за заг. ред. Г.В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС. 2017. С.29.

Однак в даний час розвиток господарських правовідносин в Україні «переконливо свідчить про недосконалість та малоефективність національного законодавства з питань їх правового регулювання»⁷⁴.

Практичним вирішенням низки ключових завдань, як зауважує у своїй роботі Стаднік І., забезпечується функціональністю механізму правового регулювання господарських відносин, зокрема:

- 1) створення умов для його ефективного функціонування;
- 2) визначення чітких критеріїв оцінки відповідності результатів його дії тим соціально-корисним цілям, досягненню яких він повинен сприяти. При цьому дані завдання потребують комплексного вирішення, оскільки в обох випадках мова йде про фактори ефективності даного механізму.

І якщо критерії ефективності дозволяють оцінити досконалість і «гнучкість» самого механізму, його здатність сприяти досягненню мети правового регулювання господарських відносин, то умови ефективності віддзеркалюють функціонування господарсько-правового механізму в соціально-економічній системі, його взаємодію з іншими засобами і механізмами, його залежність від «неюрідичного» середовища⁷⁵.

Варто відзначити, що в юридичній літературі поняття господарських відносин характеризується як «суспільні відносини, що виникають в процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання». На думку Щербини В., в основу розуміння поняття господарських правовідносин закладено ідею наявності подвійності їх природи:

- 1) пов'язана із організаційним моментом у розпочинанні господарської діяльності;

⁷⁴ Дерев'яно Б. В. Міркування стосовно господарської функції держави, що реалізується у межах врегулювання господарських правовідносин. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Суми, 18-19 трав. 2018 р.). Суми: Сумський держ. ун-т, 2018. Ч. 1. С. 284.

⁷⁵ Стаднік І. В. Умови ефективності механізму правового регулювання господарських відносин. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*. 2019. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/6811-Текст%20статті-13678-1-10-20190613.pdf. с. 197.

2) пов'язані із процесуальним моментом щодо здійснення господарської діяльності⁷⁶.

У своїй роботі Кравчук С. визначає господарські правовідносини як відносини між господарюючими суб'єктами й органами влади, які утворюються в процесі організації і здійснення господарської діяльності⁷⁷.

Однак Щербина В. вважає, що господарські правовідносини – це «відносини між господарюючими суб'єктами та органами управління, які утворюються у процесі організації і безпосереднього здійснення господарської діяльності»⁷⁸.

Дана наукова позиція знайшла своє закріплення у ст. 1 Господарського кодексу України, відповідно до якого «господарські відносини – це відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання»⁷⁹.

В основі господарських відносин як фактичних економічних відносин здебільшого лежить приватний інтерес суб'єкта господарювання щодо отримання бажаного ефекту (зазвичай – прибутку) від господарської діяльності. Коло ж публічних інтересів, які підлягають врахуванню в господарсько-правових нормах, а відтак і в господарських правовідносинах, надзвичайно широке і залежить від виду господарської діяльності та галузі/сфери її здійснення (це, зокрема, інтереси щодо: реалізації інвестиційних та інноваційних проектів з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва; забезпечення розширеного відтворення в матеріальному виробництві тощо)⁸⁰.

Що стосується співставлення господарського правовідношення та господарського відношення, то науковець Поєдинок В. зазначає наступне:

⁷⁶ Щербина В. С. Господарське право : підручник. 2-ге вид. переробл. і доповн. К. : Юрінком Інтер. 2005. С. 13.

⁷⁷ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. К.: Кондор. 2009. С. 24-29.

⁷⁸ Щербина В. С. Господарське право: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер. 2001. С. 34.

⁷⁹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18 (№19-20, № 21-22). Ст.144.

⁸⁰ Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. за ред. В.С. Щербини. К.: Юрінком Інтер. 2012. С. 10.

«1) господарське відношення є економічним відношенням, що виникає в результаті прийняття його суб'єктами економічно значущих рішень, як правило, у їх приватних інтересах, а господарське правовідношення – ідеологічним відношенням, що виникає в результаті настання передбачених правовою нормою фактів і втілює публічний інтерес;

2) господарське правовідношення є проявом господарського відношення у правовій площині і є індивідуальною моделлю поведінки суб'єктів господарського відношення;

3) господарське правовідношення посідає власне місце в системі соціальних регуляторів господарських відносин поряд із нормами права, від яких відрізняється саме своїм індивідуальним характером»⁸¹.

Досліджуючи природу господарських правовідносин О. Віхров у своїй роботі відзначає, що саме господарські відносини виконують роль проміжної стадії господарсько-правового регулювання, що знаходяться між господарсько-правовими нормами та господарською діяльністю як практичним результатом реалізації цих норм, при чому господарські правовідносини виступають в якості правової моделі господарських відносин, їхньої ідеальної правової форми⁸².

Окремі дослідники зазначають, що «господарські відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин»⁸³.

На думку О. Вінник, під господарськими правовідносинами слід розуміти «врегульовані нормами господарського права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації/керівництва такою діяльністю,

⁸¹ Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. за ред. В.С. Щербини. К.: Юрінком Інтер. 2012. С. 13-14.

⁸² Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. К.: Видавничий Дім «Слово». 2008. С. 26-29.

⁸³ Господарське право України: підручник: у 2 ч. Андреева О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. Справ. 2014. Ч. 1. С. 50.

характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів»⁸⁴.

Господарсько-правова концепція визначає господарські правовідносини як «відносини між господарюючими суб'єктами і ними та органами державного регулювання економіки, і які утворюються у процесі організації та безпосереднього провадження господарської діяльності»⁸⁵, та мають відповідне нормативно-правове регулювання.

Вказані правовідносини характеризуються специфічними ознаками: сфера виникнення, суб'єктний склад, об'єкт, зміст, поєднання майнових та організаційних елементів, відображення в господарських правовідносинах публічних і приватних інтересів, підстави виникнення, зміни та припинення, ступінь державного і локального регулювання⁸⁶.

До ознак господарських правовідносин належать:

- сфера виникнення відносин – господарювання будь-якого рівня (державного, територіального, локального);
- зміст – безпосереднє здійснення господарської діяльності (виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг) та/або організація/керівництво такою діяльністю;
- особливий суб'єктний склад (суб'єкти господарювання, суб'єкти організаційно-господарських повноважень, споживачі, негосподарюючі суб'єкти, які вступають у господарське життя для задоволення своїх господарських потреб);
- поєднання майнових та організаційних елементів;
- значний ступінь правового регулювання на рівні актів законодавства в поєднанні із саморегулюванням (договірним, корпоративним, на рівні актів саморегулювних організацій, кодексів етики тощо).

⁸⁴ Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій (загальна частина). Київ: Ліра-К. 2017. С.9.

⁸⁵ Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. Господарське право України. Загальна частина: підруч. / за заг.ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС. 2017. С. 29.

⁸⁶ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] [2-ге вид. змін. та доповн.]. К.: Прав. Єдність. 2009. С. 26-31.

Особливістю господарських правовідносин, як зауважують окремі дослідники, є те, що вони характеризуються спеціальними ознаками, зокрема, господарські правовідносини можуть виникати у сфері господарювання на різних рівнях: державному, регіональному та локальному; регламентуються вони господарсько-правовими нормами: законодавчими та договірними; їх учасники наділяються спеціальною господарською компетенцією⁸⁷.

В свою чергу, Є. Мордовець, у своїй роботі виділяє ознаки господарських правовідносин, які відрізняють їх від інших видів правовідносин, а саме:

- особливий суб'єктний склад, тобто суб'єктами є учасники відносин у сфері господарювання, перелік яких встановлено статтею 2 ГК України;
- наявність організаційно-господарських зобов'язань, а також поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів;
- в даних правовідносинах присутній специфічний об'єкт правового регулювання, яким виступає майно;
- змістом господарських правовідносин виступають суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів господарювання й суб'єктів організаційно-господарських повноважень та інших учасників господарського життя;
- для господарських правовідносин характерна мета, яка полягає в отриманні прибутку;
- поєднання майнових та організаційних елементів;
- поєднання законодавчого та локального регулювання. Такі відносини регулюються господарсько-правовими нормами, що містяться в актах господарського законодавства, а в окремих випадках, ще й у господарських договорах⁸⁸.

На підставі узагальнення ознак господарських правовідносин, В. Юдін господарські правовідносини визначає як врегульовані нормами права суспільні

⁸⁷Поліщук І. В., Сирота А. О. Особливості господарських правовідносин у сучасних умовах їх функціонування. *Юридичний вісник*. 2021. №4(61). С. 181. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/27%20(2).pdf

⁸⁸ Мордовець Є. Господарські відносини та критерії їх відмежування від інших правовідносин. *Суб'єкти господарського права*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 5 грудня 2016 року. [відп. за вип.: д.ю.н., доцент, завідувач кафедри господарського права та процесу Т. О. Мацелик, к.ю.н. доцент, доцент кафедри господарського права та процесу Л.В. Мілімко]. Ірпінь. УДФС України. 2016. С. 98.

відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації/керівництва такою діяльністю, характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів⁸⁹.

Економіка країни – досить складна сфера суспільної діяльності. Відповідно, складними являються і господарські відносини, що виникають у цій сфері. Наявність у господарських відносинах загальних рис, що притаманні всім або переважній більшості їх видів, зумовлює так зване загальне правове регулювання цих відносин: щодо основних засад створення, діяльності та припинення суб'єктів, їх майнової основи, договірних засад взаємовідносин між ними, відповідальності за порушення встановленого порядку у сфері господарювання, у тому числі, в сфері економічної конкуренції, негативних наслідків неефективного господарювання у формі визнання цих суб'єктів банкрутами. Разом із тим господарські відносини надзвичайно різноманітні, що спричинено складністю господарського життя: багатогалузевістю сучасної економіки, різними умовами господарювання залежно від певних категорій об'єктів, певних територій, щодо певних суб'єктів, незвичних умов господарювання (надзвичайних ситуацій, військового стану) тощо⁹⁰.

Соціальний фон господарсько-правового регулювання досить різноманітний (соціально-економічні, політичні, культурні та інші умови, явища, процеси) і варто визнати, що ніщо так не підриває авторитет права, визначаючи тим самим його нездатність до ефективного регулювання, як його невідповідність дійсності, об'єктивним соціально-економічним закономірностям і потребам суспільного життя. Дане положення знайшло відображення і в законодавстві України. Так, одним з основних принципів державної регуляторної політики є адекватність, тобто відповідність форм та рівня регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам із

⁸⁹ Юдін В. Регулювання господарських відносин в умовах цифровізації економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 105. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/17.pdf>

⁹⁰ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки : навчальний посібник за заг. ред. О. М. Вінник. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 314.

врахуванням усіх прийнятних альтернатив. У ч. 2 ст. 9 ГК України вказується на необхідність врахування змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві.

Відповідно до ст. 3 ГК України, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими відносинами у цьому Кодексі розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Разом з тим практика організаційно-господарських відносин, як зауважують окремі науковці, є достатньо різноманітною, оскільки такі відносини складаються під час здійснення будь-якої господарської діяльності і, по суті, між усіма учасниками господарських відносин. До того ж, вона не позбавлена суперечностей та конфліктів, що обумовлені особливостями суб'єктного складу, змісту цих відносин та їхніх видів⁹¹.

Певні управлінсько-господарські (організаційні) дії або утримання від певних дій являються юридичними об'єктами організаційно-господарських зобов'язань⁹².

В юридичній науковій літературі розрізняють юридичні та фактичні підстави виникнення організаційно-господарських повноважень:

⁹¹ Бобкова А., Захарченко А. Види організаційно-господарських відносин. *Право України*. 2019. № 8. С. 66. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/7603.pdf>

⁹² Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. 3-тє вид. переробл. і допов. К.: Юрінком Інтер. 2012. С. 348-349.

– до юридичних підстав можуть віднести: підприємницькі договори, що передбачають організацію діяльності двох або більше суб'єктів господарювання з делегуванням управлінських повноважень; акт законодавства, відповідно до якого створюються або наділяються відповідними повноваженнями певні суб'єкти – органи господарського керівництва у вигляді міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування; установчі документи господарських організацій, в тому числі у вигляді господарських об'єднань, наприклад, ст. 118 ГК України закріплює, що об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань;

– до фактичних підстав можна віднести: відносини контролю та підпорядкування щодо контролю органів управління або володіння більшістю голосів на загальних зборах; відносини власності, що забезпечують власнику низку повноважень, у тому числі організаційного характеру; делегування організаційно-управлінських повноважень на підставі акта законодавства для сфери державної та комунальної власності або на підставі договору з будь-якими суб'єктами⁹³.

В свою чергу, С. Бевз у своєму дослідженні відзначає, що у доктрині господарського права наголошено, що саме у процесі управління і виникають організаційно-господарські відносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Однак чомусь поза увагою залишено той факт, що такого роду управління здійснюється в межах організації та провадження господарської діяльності⁹⁴, що підлягає обов'язковому врахуванню при розмежуванні організаційно-господарських та адміністративно-господарських повноважень.

До організаційно-господарських відносин, що становлять сферу господарських відносин, належать відносини, що складаються виключно в

⁹³ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. змінене та допов. К.: Правова єдність. 2009. С. 81.

⁹⁴ Бевз С. І. Адміністративно-правове регулювання державного управління у сфері господарської діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ. 2020. С. 95.

процесі управління господарською діяльністю, спрямованого на досягнення цілей, що стоять перед конкретним суб'єктом господарювання. Тоді як застосовуючи заходи державного регулювання господарської діяльності органи державної влади реалізують певні функції держави⁹⁵.

Управління господарською діяльністю в доктрині господарського права, в процесі якого складаються організаційно-господарські відносини, розуміється як процес застосування «комплексу необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту)»⁹⁶.

Дане трактування «управління господарською діяльністю» кореспондується згідно положення ч.1 ст. 65 ГК України, де закріплено, що «Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу».

Таким чином, управління господарською діяльністю, що опосередковуються системою організаційно-господарських відносин, здійснюється відносно конкретного суб'єкта господарювання та тієї діяльності, що безпосередньо ним здійснюється.

У своїй роботі Е. Череповський зазначає, що організаційно-господарські правовідносини поділяються на відносини:

– що виникають у господарських об'єднаннях між суб'єктами господарювання, коли один з господарюючих суб'єктів наділений господарською компетенцією щодо інших учасників об'єднання;

⁹⁵ Бевз С. І. Співвідношення понять «організаційно-господарські відносини» та «державне регулювання господарської діяльності». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2015. № 3/4 (27/28). С. 136. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22723/1/VPSP2015-3-4_133-137.pdf.

⁹⁶ Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. С.39.

– між органами державної влади та/або місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією щодо конкретних суб'єктів господарювання та відповідними суб'єктами господарювання;

– що виникають у холдингових компаніях між головним підприємством, наділеним відповідною господарською компетенцією, та дочірніми підприємствами.

При цьому, на думку автора, будь-які суб'єкти організаційно-господарських повноважень при здійсненні управлінських функцій щодо суб'єкта господарювання – власника повинні утримуватися від порушення його права власності, не заважати йому в здійсненні організаційно-установчих повноважень⁹⁷.

На думку В. Щербини до організаційно-господарських відносин у складі корпоративних відносин можна віднести, зокрема, відносини: між органами господарського товариства (зборами, наглядовою радою, правлінням або іншим виконавчим органом, ревізійною комісією), що виникають у процесі корпоративного управління і контролю; між засновниками (засновником) чи учасниками (учасником) товариства й органами створеного ними господарського товариства, що виникають у процесі корпоративного управління. Однак з метою уникнення непорозумінь та суперечок щодо цього, науковець вважає за доцільне доповнити ч. 2 ст. 176 ГК України вказівкою на те, що організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати між органами господарського товариства, а також доповнити даний Кодекс положеннями, які закріплювали б коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень⁹⁸.

Взявши за основу розуміння організації як родового поняття відносно поняття управління О. Беяневич зазначає, що у складі організаційно-господарських відносин можуть бути виділені, принаймні на теоретичному рівні, не тільки організаційні субординаційні відносини, побудовані на підпорядкуванні суб'єкта господарювання суб'єкту організаційно-

⁹⁷ Череповський Е. В. Правова та функціональна природа організаційно-господарських відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (17). С. 243-244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_2_26

⁹⁸ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. К.: Юрінком Інтер. 2008. С. 235-326.

господарських повноважень, а й організаційні координаційні відносини, засновані на засадах формальної рівності учасників. У зв'язку з цим серед різних організаційних договорів запропоновано виокремлювати організаційні договори координаційного виду, що укладаються між не підпорядкованими суб'єктами господарювання (наприклад, річні договори на перевезення вантажів автомобільним транспортом, основна мета яких полягає у погодженні обсягів перевезень і регулюванні взаємовідносин сторін щодо створення необхідних умов для майбутніх перевезень)⁹⁹.

Відповідно до змісту ГК України впливає, що коло організаційно-господарських відносин охоплює відносини, які складаються, зокрема, між: «засновником (засновниками) господарської організації та цією організацією; господарським об'єднанням і підприємствами-учасниками цього об'єднання; суб'єктом господарювання та залежним від нього (дочірнім) підприємством; органом державної влади (органом місцевого само врядування), який наділений господарською компетенцією, та суб'єктом господарювання».

Варто відзначити, що О. Ілларіонов, у своїй роботі зазначає, що в сучасних економічних умовах основними видами організаційно-господарських відносин є такі: 1) організаційно-функціональні; 2) організаційно-структурні; 3) організаційно-управлінські¹⁰⁰.

Організаційно-функціональними є відносини, які виникають при здійсненні повноважень органів державної виконавчої влади (в т.ч. і колегіальних), а також органів місцевого самоврядування щодо встановлення умов та правил здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин. Такі відносини мають не персоніфікований характер та поширюються або на всіх суб'єктів господарювання, або на тих, чії права та законні інтереси зачіпаються

⁹⁹ Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. К.: Юрінком Інтер. 2006. С. 410-424.

¹⁰⁰ Ілларіонов О. Ю. Організаційно-господарські правовідносини в контексті виконання положень угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Юридичний бюлетень*. 2016. Випуск 2. С. 40. URL: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2016/2_2016/6.pdf.

організаційно-господарською діяльністю органів державної виконавчої влади (в т.ч. колегіальних) або місцевого самоврядування.

В свою чергу, *організаційно-структурними* є відносини, які виникають в процесі створення, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання. Однак на сьогодні спірним є питання щодо включення в поняття організаційно-структурної діяльності створення та наділення відповідними повноваженнями окремих органів державної виконавчої влади або місцевого самоврядування.

Організаційно-управлінськими є відносини щодо управління суб'єктами господарювання іншими суб'єктами господарювання та/або органами державної виконавчої влади (в т.ч. колегіальними) та органами місцевого самоврядування на підставі відповідних повноважень та/або права власності.

Господарські правовідносини є цілісними за своєю юридичною та економічною природою. Однак у рамках даної цілісності має місце їх видова відмінність, визначена значною кількістю зв'язків учасників відносин у сфері господарювання. Господарські правовідносини мають широке коло існування. Зокрема, розрізняють відносини у сфері господарювання за характером відносин, за сферою виникнення та дією, за взаємним становищем сторін, за галузями економіки і сферами управління, за характером дозволу. В свою чергу різноманітність та складність господарських відносин вимагає здійснення їх поділу на відповідні види за різними критеріями.

Так, *за характером правовідносин* господарські відносини поділяються на:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництво та реалізація товару);
- відносини щодо керівництва (організації) господарською діяльністю (державна реєстрація, контроль власника майна за ефективністю використання останнього підприємством).

За взаємним становищем сторін розрізняють:

- горизонтальні – відносини, які складаються безпосередньо між господарюючими суб'єктами (між самими господарськими організаціями,

підрозділами одного підприємства). Для цих відносин характерна юридична рівність сторін;

- вертикальні – це відносини у сфері управління. У даних відносинах одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини бувають:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями народного господарства і сферами управління, в яких вони виникають, відносини поділяють на такі:

- правовідносини в галузі промисловості;
- правовідносини в галузі сільського господарства;
- правовідносини в галузі транспорту;
- правовідносини в галузі капітального будівництва;
- правовідносини у сфері приватизації;
- правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

У своїй роботі С. Кравчук зауважує, що господарські правовідносини поділяються на:

- *вільні*, в основі яких лежить закріплене у ст. 6 ГК України положення про те, що підприємець має право без обмежень здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству;

- *дозвільні*, в основі яких лежить закріплений у ч. 3 ст. 5 ГК України та ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» перелік видів господарської діяльності, яка може здійснюватися лише за спеціальним дозволом, що видається спеціально уповноваженим органом. Дану категорію господарських правовідносин, на думку науковця, можна поділити на чотири групи: відносини з внутрішніх та міжнародних перевезень пасажирів та

вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітряним шляхом, виконання авіаційно-хімічних робіт та аерозйомок, обробки поштової кореспонденції, прийому грошових переказів тощо; відносини, пов'язані з виготовленням та реалізацією певних продуктів і речовин (алкогольні напої, тютюнові вироби, ветеринарні медикаменти, хімічні речовини); відносини з надання населенню специфічних послуг (медичних, ветеринарних, юридичних); відносини щодо проведення спеціальних робіт (пошук та експлуатація корисних копалин, виробництво та ремонт спортивної і мисливської вогнепальної зброї, виготовлення грошових знаків тощо)¹⁰¹.

Отже, можна зауважити, що коло господарських правовідносин має широкий спектр, характеризується різноманітними критеріями та якостями.

Таким чином, як відзначають окремі дослідники, господарські правовідносини формувалися протягом значного історичного періоду. Господарські правовідносини врегульовані нормами господарського права, що на нинішньому етапі являє собою комплексну галузь права, норми якої регулюють відносини господарської сфери в публічній і приватній площині¹⁰². Господарські правовідносини тісно пов'язані з адміністративними та цивільними правовідносинами, однак окреслені межами господарської діяльності та її організацією, специфічним суб'єктним складом та спрямованістю на задоволення публічних інтересів поряд із приватними.

Отже, господарські правовідносини є досить динамічним явищем на сучасному етапі їх функціонування та розвитку. Вони виникають, змінюються та припиняються залежно від різних обставин у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання, як це передбачено чинним Господарським кодексом України. Проте, слід відмітити, що серед науковців не існує наразі єдиної думки щодо їх визначення та змісту, а також складу учасників та їх повноважень.

¹⁰¹ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. К.: Кондор. 2009. С. 24-29.

¹⁰² Мілімко Л. В., Яківчук Ж. В. Місце господарсько-правовий відносин у системі правовідносин України (теоретико-правовий підхід). *Юридичний вісник*. 2021. № 4(61). С. 168. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Naukovij_jurnal/2021/4-61/25.pdf.

У господарсько-правових відносинах відображаються не лише матеріальні інтереси їх учасників, а й загальний економічний суспільний інтерес. Вони характеризуються поєднанням державного, суспільного, приватного інтересів для державного регулювання. А тому на сьогодні в Україні вкрай важливо створити максимально комфортні умови задля реалізації господарських правовідносин з врахуванням стандартів сучасної європейської системи правового регулювання господарської діяльності.

Дослідивши доктринальні теоретичні засади поняття та змісту господарських відносин за умов сьогодення, слід також приділити увагу практичній площині їх регулювання та захисту учасників господарського правовідношення.

Необхідно вказати, що суб'єкти господарських правовідносин в Україні в сучасних умовах змушені вирішувати вкрай складні завдання, пов'язані з непередбачуваними викликами, зокрема, такими як пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19), війна з російською федерацією та її наслідки.

Тривалий час після радянського періоду Україна переживала складний процес формування нового господарського правопорядку, якому притаманні, з одного боку, стрімкий розвиток економічних правовідносин, з іншого – наявність певних проблем у законотворчій та правозастосовчій практиці при вирішенні питань правового регулювання господарської діяльності в умовах перехідного до ринкової економіки періоду¹⁰³. До того ж важливою була повна перебудова економічної системи з урахуванням викликів сьогодення. Зараз вкрай важливо врахувати досвід міжнародної спільноти, а також вибудувати власну модель здійснення господарської діяльності, пристосування до нових умов господарювання. Це необхідно зробити у досить стислі строки.

Основні чинники, які впливають на стрімке оновлення господарського законодавства в Україні, переформатування, власне, господарської діяльності, перебудову взаємодії учасників господарських відносин та органів державної

¹⁰³ Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 10-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_4.

влади, це – діджиталізація (цифровізація) усіх сфер діяльності суспільства, у т. ч. господарської, пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19), військова агресія російської федерації.

Процес діджиталізації відбувається у всіх сферах економіки та підприємництва, а також на всіх етапах діяльності, від створення та керівництва репутацією фірми в Internet просторах, до залучення та утримання клієнтів у цілому світі. Якщо раніше для здійснення підприємницької діяльності було достатньо побудувати, або взяти в оренду приміщення, маючи в розпорядження певний обсяг ресурсів, то сучасний ретейлер хоче бачити весь асортимент продукції, перш ніж здійснити остаточний вибір. Колись оголошення в газеті давало можливість залучити нових клієнтів, в сучасних умовах все більше цільової аудиторії занурено в простори цифрових даних, споживачі стали управляти особистими і професійними відносинами в online-режимі.

У 2019 році через Internet ресурси було здійснено продажів на суму \$3,46 трлн., що на 18% більше ніж у 2018 році (\$2,93 трлн.). Лідируючі позиції за обсягами online-покупок займає Китай – \$562,66 млрд. (із загальної кількості online-покупок 33% відбувається з мобільних пристроїв (планшетів і смартфонів), 67% – зі стаціонарних комп'ютерів). Друге місце США – \$124,23 млрд., (13% – купують за допомогою планшетів, 15% – смартфонів, 72% – стаціонарних комп'ютерів). На третьому місці знаходиться Велика Британія з обсягом ринку \$93,89 млрд., (12,1% покупок здійснюється з планшетів, 16,5% – смартфонів, 71,4% – стаціонарних комп'ютерів).

За оцінками Retailer – ресурсу з глобальної комерції, світові роздрібні продажі за всіма каналами, швидше за все, досягнуть \$21 трлн. Це призведе до збільшення частки online-покупок у загальному обсязі роздрібних продажів до 16,4%, а електронна комерція складе більше $\frac{3}{4}$ загального приросту роздрібною торгівлі. (Global ecommerce sales to reach nearly \$3.46 trillion in 2019, 2019) ¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Економічна»*. 2021. Випуск 100. С. 88-96.

Крім того, цифрова трансформація – це те, що сьогодні виділяє Україну у світі. У травні 2021 року Мінцифри презентувало понад 10 нових послуг у Дії. Серед них — зміна місця реєстрації, сплата податків, заміна водійського посвідчення, реєстрація бізнесу, цифровий підпис та електронні петиції — все це онлайн, у декілька кліків.

Указані процеси, однозначно, створюють передумови для викорінення корупційної складової в організаційно-господарських правовідносинах між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Основною метою цифровізації є: досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформація традиційних сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні сфери.

Можна констатувати, що вказані цілі значною мірою досягнуті, оскільки з'явилися нові сфери економіки, що безпосередньо пов'язані із цифровізацією (телекомунікаційна, електронних довірчих послуг, а в традиційних – з'явилися електронні аналоги традиційних послуг (зокрема, електронні фінансові послуги включно з електронними платежами)). Такі зміни позначилися на господарських відносинах та їх правовому регулюванні.

Так, класичний склад правовідносин (суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин, що включає конкретну поведінку суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) в умовах цифровізації набуває досить своєрідного забарвлення, у зв'язку з чим виникає проблема кваліфікації нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), нових нематеріальних об'єктів (сайтів, Інтернет-платформ, штучного інтелекту, ботів, інших об'єктів віртуальної реальності), визначення особливості договірних зв'язків та умов забезпечення економічної конкуренції, відповідальності тощо в нових умовах. Цифровізація сфери господарювання як упровадження в ній цифрових технологій зумовила формування цифрової економіки як такої, що базується на згаданих технологіях¹⁰⁵.

З огляду на класичний склад правовідносин (суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин), зупинимося на цих складниках, насамперед щодо новацій у суб'єктному та об'єктному складі. Окрім традиційних учасників господарських відносин (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи чи фізичної особи – підприємця, суб'єкти організаційно-господарських повноважень зі статусом юридичної особи або через володіння відповідним обсягом корпоративних прав, споживачі та інші учасники господарських відносин, які беруть у них участь для задоволення своїх господарських потреб: навчальні заклади, лікарні, релігійні та благодійні організації тощо), з'являються нові, серед яких – уповноважені у сфері цифровізації органи держави (Мінцифри¹⁰⁶ зокрема), а також суб'єкти господарювання, які працюють у віртуальному середовищі з ознаками фізичної чи юридичної особи¹⁰⁷.

Насамперед це стосується так званих віртуальних підприємств як групи осіб зі змінним складом учасників (останні можуть бути як суб'єктами господарювання, так і пересічними громадянами без статусу суб'єкта підприємництва), що не має організаційної єдності як юридична особа. Зазвичай така група осіб використовує один (одні) електронний ресурс (ресурси) – Інтернет-магазин або торговельну Інтернет-платформу для здійснення електронної комерції, на учасників якої законодавець покладає низку обов'язків та відповідальність у разі їх порушення під час виконання обов'язків продавця (Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про авторське право та суміжні права»)¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки : навчальний посібник. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. 2020. 313 с.

¹⁰⁶ Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0percentageBF> (дата звернення: 25.11.2022).

¹⁰⁷ Братасюк М., Братасюк О. Позитивне (державницьке) право як вислід природних невідчужуваних прав людини. Збірник наукових праць Юридичного факультету ЗУНУ «Актуальні проблеми правознавства». 2021. Випуск 3.С. 12.

¹⁰⁸ Братасюк О. Вербіцька М. До питання визначення адміністративної процедури: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід». Тернопіль: Економічна думка, 2018. С.80.

Проте визначити, яка саме особа не дотрималася вимог законодавства і, відповідно, має нести відповідальність, досить проблематично, оскільки:

1) такі Інтернет-ресурси є сайтами, правовий режим яких чітко не визначений на рівні прийнятих в офіційному порядку й оприлюднених на сайті Верховної Ради України, нормативно-правових актів;

2) законодавець закріплює визначення сайтів та їхніх власників лише в ракурсі захисту авторських прав, не розрізняє види сайтів, зокрема ті, що використовуються з метою отримання прибутку або сприяють прибутковості діяльності осіб, що використовують сайт для поширення інформації про товари, роботи, послуги;

3) встановити власника сайта або особу, яка фактично його використовує для просування своїх товарів, робіт, послуг, інформації, проблематично, оскільки відсутній офіційний відкритий реєстр таких осіб (принаймні його вельми проблематично знайти), а на практиці пропонується звертатися до Центру компетенції в структурі Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» (УЦПНА)¹⁰⁹ з огляду на наявність делегованих повноважень у об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (ОП УМІЦ))¹¹⁰.

Цифровізація чинить свій вплив не лише на суб'єктів права, а й на об'єкти права, центральне місце серед яких займає інформація. Упровадження інформаційних технологій призводить до появи і нових способів створення речей (наприклад, 3D-принтер), що, своєю чергою, потребує визначення правового режиму створюваних об'єктів. Йдеться не лише про адаптацію права, застосування вже існуючих норм до нових відносин, а й вироблення нових норм, необхідних для регулювання відносин щодо віртуальних об'єктів. Б. Тетерятник також зазначає, що той чи інший елемент господарських відносин має бути визнаний віртуальним за умови його відповідності хоча б

¹⁰⁹ Шапенко Л. О., Ткаченко Є. М. Теоретико-правові аспекти розвитку цифрової економіки в Україні. Інтернаука. Серія «Юридичні науки». 2019. № 4. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/40191>.

¹¹⁰ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки : навчальний посібник. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2020. 313 с.

одній з ознак: якщо він «не має фізичного втілення» або ж «відрізняється від реальності»¹¹¹.

«Нематеріальність» у господарській діяльності не є чимось новим для законодавця. Так, відповідно до приписів ч. 1 ст. 139 Господарського кодексу України майном у ГК України визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів¹¹².

Процес віртуалізації господарських відносин безпосередньо пов'язаний із виникненням і введенням у господарський оборот нового класу віртуальних цінностей. Сьогодні існує необхідність запровадження ефективного механізму правового регулювання спровокованих подібними процесами трансформацій у системі господарських відносин. Як свідчить історія, а саме розгортання «кризи доткомів» 2000-х років, ігнорування таких змін, зокрема і з боку законодавця, призводить до негативних наслідків не лише на рівні національної економіки, а й на рівні світової економіки загалом. Законодавче регулювання новітніх форм господарсько-правових відносин має виходити з формування принципово нового підходу до їх правового забезпечення. Традиційні господарсько-правові інститути вже не здатні забезпечити повною мірою належний правовий супровід новим відносинам у сфері господарювання, що формуються сьогодні в умовах суттєвого впливу на окреслену сферу досягнень галузі інформаційно-комунікаційних технологій¹¹³.

Сьогодні у наукових колах, а також на законодавчому рівні розглядається доцільність існування Господарського кодексу України як окремого кодифікованого акту. Ми переконані, що він є та має залишатися центральним

¹¹¹ Тетерятник Б. Віртуалізація господарської діяльності: сутність і загальні засади правового регулювання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 64-69.

¹¹² Братасюк О. Правова нормотворчість: проблема якісного виміру: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід». Тернопіль: Економічна думка, 2019. С.80.

¹¹³ Юдін В. Регулювання господарських відносин в умовах цифровізації економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 104-110.

законодавчим актом у сфері правової регламентації господарських правовідносин, у тому числі, його слід редагувати та доповнити нормами, які би визначали правила діяльності на цифровому ринку та/або з приводу цифрових об'єктів, що є результатами господарської діяльності, тощо¹¹⁴.

Одним із найдинамічніших компонентів процесу діджиталізації є правовідносини між суб'єктами, що виникають із приводу об'єктів та відбуваються віртуально. Сьогодні законодавство постійно редагується, приводиться у відповідність до викликів сучасності, зокрема, з приводу врегулювання віртуальних правовідносин. Проте війна в Україні загальмувала ці процеси, а з урахуванням, що такі суспільні відносини стрімко розвиваються, сьогодні існує значна потреба в особливій увазі науковців та законодавця до вказаної проблематики та їх кооперація у вирішенні нагальних питань.

Попри процеси діджиталізації, цифровізації господарських правовідносин та потужний їх розвиток суб'єктам господарювання в Україні довелося зіткнутися і з непередбачуваними викликами світового масштабу, зокрема, з пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19).

Стрімке поширення COVID-19 та декларація Всесвітньої організації охорони здоров'я про глобальну надзвичайну ситуацію у березні 2020 року спричинили не лише активні заходи боротьби з пандемією коронавірусної інфекції COVID-19 в Україні, а й зміни в царині господарської діяльності, у т. ч. й у її правовій регламентації. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», в Україні було введено карантин та цілу низку обмежень, в тому числі, й для суб'єктів господарювання. Також оперативно було внесено зміни до деяких нормативно-правових актів.

Зокрема, 17.03.2020 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і

¹¹⁴ Братасюк О. Проблематика визнання та запровадження правових механізмів щодо реалізації права на одностатевий шлюб у світі (порівняльно-правовий аспект). Збірник наукових праць Юридичного факультету ТНЕУ «Актуальні проблеми правознавства». 2018. Випуск 4. С. 180.

поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 3219. Вказаним законом доповнено перелік форс-мажорних обставин фразою «карантин, встановлений Кабінетом Міністрів України».

Карантин – підстава для встановлення форс-мажорних обставин, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 3219 від 17.03.2020 р.

Загальновідомо, що належним доказом існування форс-мажорних обставин, переважно, є відповідне рішення Торгово-промислової палати України (видача сертифіката).

Наявність форс-мажорних обставин є виключно підставою для звільнення контрагента від заходів відповідальності (неустойки) за порушення взятих на себе зобов'язань, але не звільняє від виконання зобов'язань, встановлених договором. Проте слід наголосити, що обов'язковою умовою для звільнення від відповідальності є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорною обставиною/подією і неможливістю виконання суб'єктом господарювання своїх конкретних зобов'язань за договором.

Господарсько-виробничі правовідносини та їх результативність напряму залежать від належного виконання договірних зобов'язань контрагентами та підстав звільнення від відповідальності за їх несвоєчасне чи неналежне виконання або ж невиконання взагалі.

Таким чином, слід з'ясувати правову природу особливостей звільнення від відповідальності у період епідемії коронавірусу. Відповідно до ч. 1 статті 617 Цивільного кодексу України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Для того, щоби зацікавлена особа могла посилатися на форс-мажорні обставини, вона повинна довести, що епідемія COVID-19 чи заходи по боротьбі із його поширенням є непередбачуваними обставинами, які дійсно

унемоżliвлюють виконання зобов'язань у даному конкретному випадку за відповідним договором.

Згідно практики українських судів для звільнення від відповідальності особа, яка порушила зобов'язання, повинна довести:

- 1) наявність обставин непереборної сили;
- 2) їх надзвичайний характер (носять винятковий характер і знаходяться за межами впливу сторін);
- 3) неможливість попередити за даних умов завдання шкоди;
- 4) причинний зв'язок між цими обставинами і понесеними збитками.

Зазначимо, що сам по собі факт розповсюдження коронавірусу (COVID-19) не є беззаперечною підставою для видачі підтверджуючого сертифікату Торгово-промисловою палатою. Задля отримання такого сертифікату про обставини непереборної сили потрібно довести причинно-наслідковий зв'язок між зобов'язаннями, що сторона не може виконати та обставинами (їхнім результатом), на які сторона посилається як на підставу неможливості виконати зобов'язання, при цьому тягар доказування настання форс-мажору покладається на заявника.

Шанс на позитивне рішення Торгово-промислової палати у видачі сертифікату значно збільшиться, якщо сторони у договорі передбачать перелік таких обставин та відповідний алгоритм дій у разі їх настання. У будь-якому випадку, підтвердження форс-мажору шляхом отримання сертифікату Торгово-промислової палати України є дуже важливим інструментом, який може бути використаний як у суді, так і у переговорах із контрагентом. За неможливості виконання зобов'язання через форс-мажорні обставини (епідемію COVID-19) слід повідомити свого контрагента про це. Таке повідомлення може надсилатись способом, який передбачений у договорі, а якщо це питання не врегульовано, то можна надіслати поштою з описом вкладення.

Крім того, держава зі свого боку також почала вживати заходи щодо збереження платоспроможності та ефективної господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Зокрема, з дня оголошення карантину зупинявся перебіг строків звернення за отриманням адміністративних та інших послуг і строків надання цих послуг, визначених законом. Від дня припинення карантину перебіг цих строків продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Установлена також заборона проведення планових заходів зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, а також податкових перевірок.

У податковому законодавстві внесені зміни щодо незастосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, вчинені протягом періоду карантину, встановлено мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок, пролонговано строки подання щорічних декларацій про майновий стан і доходи, була відтермінована фіскалізація (РРО для бізнесу) тощо.

Стосовно внутрішньої діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, то спочатку повинен бути виданий наказ або розпорядження про неможливість виконати свої контрактні зобов'язання. Потім господарюючий суб'єкт має звернутися за отриманням сертифікату до Торгово-промислової палати.

Внутрішньогосподарські відносини також зазнали змін і були корельовані під суспільні вимоги, пов'язані із необхідністю вжиття заходів щодо непоширення коронавірусної інфекції.

Зокрема, на законодавчому рівні були закріплені такі приписи на період карантину:

- пріоритетним на час карантину є запровадження дистанційного режиму роботи, за умови врегулювання роботодавцем порядку здійснення дистанційної роботи, умов оплати, обліку робочого часу та інших питань;
- найманий працівник, на загальних підставах має право на щорічну відпустку, яка надається зі збереженням заробітної плати;
- працівнику виключно за його згодою надається можливість отримати відпустку без збереження заробітної плати, строк якої не буде

включено до загального терміну 15 днів. Ця відпустка не має обмежень щодо її тривалості;

– можливим є запровадження режиму простою та призупинення виконання роботи працівниками на період карантину. За загальним правилом час простою оплачується на рівні 2/3 окладу, та існують виключення у випадку виробничої ситуації, що загрожує небезпекою життю працівника;

– особливі вимоги щодо вакцинації окремих категорій працівників були закріплені на законодавчому рівні (Наказ МОЗ «Про затвердження переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням»), порушення таких вимог призводило до відсторонення невакцинованих працівників (наприклад, заклади освіти) тощо.

Сьогодні у час жорстоких воєнних дій, які ведуться на території України внаслідок військової агресії російської федерації, питання карантину та епідемії інфекції COVID-19 відійшли на другий план.

Попри те, варто наголосити, що 23.08.2022 р. набрала чинності постанова КМУ від 19.08.2022 р. № 928, якою внесли зміни до розпорядження КМУ «Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації» від 25.03.2020 р. № 338 (із зміною, внесеною постановою КМУ від 27.05.2022 р. № 630); постанови КМУ «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 09.12.2020 р. № 1236.

Цими змінами, зокрема, продовжено карантин на всій території України до 31.12.2022 р.. Відтак, слід розуміти, що усі законодавчі приписи, які стосуються господарських правовідносин на період карантину, є чинними досі і мають братися до уваги суб'єктами господарювання.

На даний час у зв'язку з військовою інтервенцією російської федерації в Україні введений воєнний стан відповідно до Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Указом Президента

України від 14.03.2022 р. №133/2022 строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року продовжено строком на 30 діб, Указом Президента України від 18.04.2022 р. №259/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 25 квітня 2022 року строком на 30 діб, Указом Президента України від 17.05.2022 р. № 341/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року строком на 90 діб, Указом Президента України від 12.08.2022 року строком на 90 діб.

Торгово-промислова палата України повідомила про засвідчення факту настання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) з 24 лютого 2022 року.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало важким ударом по бізнесу та господарських правовідносинах, зупинивши виробництво багатьох підприємств, зруйнувавши логістику та ланцюги постачання, які суб'єкти господарювання напрацьовували роками.

За оцінками Національного банку, під час війни економіка України втрачає 50% «невиробленого» ВВП. Тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 млрд грн. І це без втрат від руйнувань. МВФ оцінює втрати України через військове вторгнення російських окупантів 35 відсотками ВВП. Як свідчить дослідження про стан українського бізнесу в період воєнного стану, проведене серед учасників тендерів у Prozorro, у якому взяли участь 372 підприємця з усієї країни, 48% опитаних бізнесів зараз працюють, в тому числі на заході України продовжують працювати 62% підприємств, у Центральній — 55%. Водночас серед усіх підприємців, які продовжують роботу, 85% відзначило скорочення кількості замовлень. Це зумовило необхідність змінити профіль бізнесу, що відобразилося у тому, що 6% опитаних підприємців уже змінили, а 19% планують змінити фокус свого бізнесу, щоб більше відповідати потребам воєнного часу¹¹⁵.

¹¹⁵ Становище бізнесу в період воєнного стану. ДП «ПРОЗОРРО» URL: <https://infobox.prozorro.org/articles/stanovishche-biznesu-v-period-voyennogo-stanu>.

Таким чином, перезапуск економіки у воєнний час, формування нових концепцій господарських відносин є одним з найбільш пріоритетних завдань уряду України. Держава має допомогти їх учасникам відновити діяльність, щоб у них була можливість і далі сплачувати податки й надавати робочі місця.

Серед заходів, які спрямовані на підтримку бізнесу і використовують інформаційно-комунікаційні технології, слід виділити такі:

- урядові програми: працевлаштування внутрішньо переміщених осіб; тимчасове переміщення підприємств; огляд усіх ініціатив щодо релокейту підприємств;
- кредитні програми: кредитування підприємств за програмою 5-7-9%; кредитування аграріїв; додаткова підтримка аграріїв;
- експортна діяльність: роз'яснення щодо нововведень; експорт в умовах війни¹¹⁶.

Держава закликає суб'єктів господарювання у відносно спокійних регіонах відновлювати роботу. Уряд запропонував для відновлення і підтримки бізнесу такі заходи:

- фізичних осіб-підприємців 1 і 2-ї груп звільнено від сплати єдиного внеску на час воєнного стану та впродовж року після його скасування;
- підприємства та фізичні особи-підприємці 3-ї групи звільняються від сплати єдиного внеску за найманих працівників, призваних до лав Збройних Сил України, інших озброєних формувань (зокрема, територіальної оборони). Внесок буде сплачено коштом держави;
- відтермінування сплати податків для всіх підприємств, які не спроможні їх сплатити;
- відтермінування використання РРО для всіх фізичних осіб - підприємців;

¹¹⁶ Куракіна В. Цифрова підтримка бізнесу України у воєнний час. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах. 15-28 квітня 2022 р. Т. 2. К. : ДЗВО «УМО» НАПН України. 2022. С. 55-59.

– скасування всіх заходів ринкового та споживчого нагляду з усіх питань, крім регулювання цін і контролю над ціноутворенням. Введення мораторію на проведення перевірок усіх видів бізнесу.

Цифровізація господарських правовідносин за наявних обставин активно застосовується для сприяння і державної підтримки життєздатності господарських правовідносин.

Зокрема, для допомоги з релокації окремих суб'єктів господарювання ДП «Прозорро. Продажі» за ініціативи Мінекономіки, за підтримки Мінцифри та Національного проекту «Дія.Бізнес» запустили платформу цифрової взаємодії relocate.prozorro.sale. IT-система доступна для підприємств, які потребують переміщення, та компаній, які готові надати для цього приміщення чи інші активи.

Суб'єкт господарювання, який подав заявки на релокацію, бачитиме актуальний статус свого запиту в особистому кабінеті на п'ятдесяти семи майданчиках, які допомагатимуть з організаційними питаннями. Компанії, які хочуть допомогти підприємствам із релокацією, матимуть змогу опублікувати свої пропозиції у формі відкритого реєстру (наприклад, нерухомості або іншого майна). Представники Мінекономіки, військові адміністрації, компанії, які допомагають із логістикою, та інші учасники процесу зможуть опрацьовувати заявки на релокацію у системі, що спростить та оптимізує процес управління процесом переїзду.

Для реалізації проекту з релокації світовий вендор Microsoft Corporation надав у користування хмарні сервіси в межах загальної програми підтримки державних органів та бізнесу¹¹⁷.

Наразі реалізація програми релокації здійснюється на основі таких нормативно-правових актів Уряду та Мінекономіки:

Постанова Уряду № 305 від 17.03.2022 р. регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з

¹¹⁷Програма релокації підприємств Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e4f18282-77af-4fdf-8134-ce4403d711f0&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv-SchoPotribnoZnatiBiznesu>.

переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури.

Розпорядження Уряду № 246-р від 25.03.2022 р. передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

Для стимулювання економіки України запроваджено пільгове кредитування для підприємців під 0% на час дії воєнного стану. Для того, щоби вся актуальна інформація була доступна підприємцям, в тому числі про державні та донорські програми, приватні ініціативи підтримки підприємців в умовах війни Мінцифра збрала інформацію для підприємців на порталі Дія. Бізнес на одній сторінці <https://business.diia.gov.ua/wartime>.

Таким чином, за умов війни в Україні єдиним можливим способом підтримки суб'єктів господарювання є тотальна дерегуляція, лібералізація та посилення державної підтримки.

Зокрема, Уряд запровадив на даний час скасування вимог щодо отримання ліцензій та дозволів на більшість видів діяльності.

Постановою № 314 від 18 березня 2022 року Кабмін заклав декларативний принцип набуття права на провадження господарської діяльності без необхідності отримання документів дозвільного характеру, ліцензій тощо.

Тобто у період воєнного стану перед початком діяльності підприємцю необхідно подати декларацію встановленої форми до Міністерства економіки, а у випадках здійснення охоронної діяльності – до Міністерства внутрішніх справ.

Водночас є низка виключень, серед яких: діяльність, пов'язана з радіоактивними та іншими небезпечними речовинами, видобутком корисних копалин, виробництвом лікарських засобів, зовнішньоекономічною діяльністю, організацією та проведенням азартних ігор, оцінкою відповідності щодо технічних регламентів тощо. Для цих видів діяльності порядок отримання дозвільних документів залишається незмінним.

Подати декларацію можна онлайн через портал електронних довірчих послуг або на порталі Дія чи в найближчому Центрі надання адміністративних послуг.

Після закінчення воєнного стану суб'єкти господарювання повинні не пізніше одного місяця, звернутися до органу ліцензування та отримати дозвіл на загальних умовах, передбачених законодавством.

На період воєнного стану ліцензії вважаються чинними, а платежі та продовження ліцензії мають бути здійснені протягом 30 днів після припинення воєнного стану. Постанова передбачає суттєву дерегуляцію господарської діяльності, зокрема, замість близько 600 різних видів ліцензій та дозволів, чинними залишаються лише близько 50.

Це безумовно дасть значний поштовх у розвитку господарських правовідносин та підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Лібералізація трудових відносин, яка уже відбулася за умов пандемії COVID-19, продовжила свій поступ унаслідок запровадження воєнного стану в Україні.

Серед основних новацій: можливість збільшення робочого часу з 40 до 60 годин на тиждень та зменшення обов'язкового вихідного дня до одного, можливість призупинення дії трудового договору.

Спрощена система звільнення та скорочення працівників у зоні проведення активних бойових дій та звільнення від відповідальності за порушення строків виплати заробітної плати за умови, якщо роботодавець доведе, що така затримка пов'язана з веденням активних бойових дій або викликана іншими вагомими причинами.

У цьому контексті варто згадати Постанову Кабінету Міністрів № 212-р від 11 березня 2022 року, яка надає право юридичним особам здійснювати видаткові платежі з рахунків, на кошти яких було накладено арешт органами виконавчої служби або приватними виконавцями, виключно на такі цілі:

- виплата заробітної плати в розмірі не більше 5 мінімальних заробітних плат у місяць на одного працівника;

- сплата податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування.

Щодо податкових новацій варто відзначити, що передбачено введення нового тимчасового механізму оподаткування суб'єктів господарювання, які добровільно можуть перейти на неї.

Зокрема, підприємства з обсягом доходу до 10 мільярдів гривень мають право стати платниками єдиного податку 3-ї групи, дана система передбачає:

- ставку податку 2% від доходу (замість 18% податку на прибуток);
- ПДВ (20%) з операцій на території України не застосовується;
- відсутнє обмеження кількості працівників.

Крім того, зміни передбачають також зупинення перебігу строків визначених Податковим Кодексом на час воєнного стану.

Скасування перевірок та відсутність санкцій за несвоєчасне подання звітності. Закон передбачає також скасування податкових перевірок на час дії воєнного стану за винятком фактичних перевірок, зокрема щодо можливості сплати картками.

Така позиція цілком корелюється з позицією Національного Банку про необхідність проведення безготівкових операцій у нинішніх умовах для підтримки економіки України.

Пеня за порушення податкового законодавства внаслідок введення воєнного чи надзвичайного стану не нараховується, а нарахована пеня підлягає анулюванню.

Важливо додати, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 303 від 13 березня 2022 року на час дії воєнного стану припиняється проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) та державного ринкового контролю.

У той же час виключенням є здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) щодо запобігання неконтрольованого зростання цін на товари, що мають істотну соціальну значущість.

Також суттєві послаблення відбулися у сфері податкової звітності та сплати податків. Платники податків мають право подати податкову та іншу звітність протягом 90 календарних днів після скасування правового режиму воєнного стану, а отже відповідальність за несвоєчасне подання звітності під час воєнного стану та 90 днів після його припинення також не застосовується.

На час дії правового режиму воєнного стану не будуть застосовуватися фінансові санкції за порушення пов'язані з використанням реєстраторів розрахункових операцій (РРО).

Крім того, вкрай важливою є підтримка аграріїв та проведення планової посівної кампанії. Висока вартість пального – одна з причин, яка суттєво впливає, в тому числі, на можливість аграріїв ефективно провести посівну кампанію.

Розуміючи нагальність даної проблеми, парламент уніс відповідні зміни до законодавства, направлені на зменшення ціни пального та попередження його потенційного дефіциту.

Крім того, Міністерством аграрної політики та продовольства України на час воєнного стану було скасовано додаткові процедури із сертифікації насіння, зокрема, шляхом визнання іноземних сертифікатів, а також необхідність реєстрації сільськогосподарської техніки. Термін дії ліцензії на зберігання, транспортування та застосування пестицидів продовжено на 90 днів після її припинення або скасування.

РОЗДІЛ 4. АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ